

KULTÚRA SLOVA

opis
jazykovú
túru
terminológiu

án
ykovedného ústavu
lovíta Štúra
V

AVNÝ REDAKTOR

Kačala

KONNÝ REDAKTOR

tej Považaj

DAKČNÁ RADA

ra Buzássyová, Adriana Fe-
čiková, Ján Findra, Gejza
rák, Ján Horecký, Ján Ka-
a, František Kočiš, Ivan Ma-
Mária Pisárčiková, Matej
ažaj, Jozef Ružička, Anna
ková, Ján Sabol, Pavol Žigo

DAKCIA

64 Bratislava, Nálepka 26

OBSAH

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 4

- KAČALA, J.: Slovenské ľudové
rozprávky a ich súčasné
úpravy 97
UHLÁR, V.: Priezvisko *Berno-*
lák a mená zo základu *brn-* 110

Diskusie

- HORECKÝ, J.: Hrať na husliach
či na husle 116

Rozličnosti

- Plnené plasty — konštrukčné
plasty. J. Horecký . . . 122
Geodet — geograf — geológ.
K. Palkovič 122

Správy a posudky

- Odkrytý prameň našej frazeo-
lógie. I. Masár 123
Napnutá tetiva slovenčiny. J.
Horecký 125

Spytovali ste sa

- Forum — z Forumu. E. Rísová 128

Slovenské ľudové rozprávky a ich súčasné úpravy

JÁN KAČALA

Na napísanie príspevku s touto témou nám dala priamy popud už na prvý pohľad pôsobivá kniha s názvom *Slovenské rozprávky* a s podnázvom *Tretia kniha zo zbierky Pavla Dobšinského*. Medzi základnými údajmi na titulnej strane sa zároveň uvádza, že publikované texty pre deti upravil Peter G l o c k o a ilustroval ich národný umelec Albín Brunovský. Hneď na začiatku sa žiada povedať, že kniha spĺňa veľmi vysoké vecné, umelecké, jazykové aj technické nároky. Ilustrácie A. Brunovského nielenže sú tematicky vyvolané námetmi alebo výjavmi z publikovaných rozprávok, lež svojim umeleckým majstrovstvom nevšedne umocňujú zážitok z čítaného textu. Uplatnila sa v nich naplno autorova obdivuhodná fantázia, neobyčajná hra s farbami a vypracovanosť každého detailu. Texty rozprávok dopĺňa úryvok z Dobšinského *Úvah o slovenských povestiach*, doslov upravovateľa a slovníček menej známych výrazov. Pod tento edičný čin sa podpisuje vydavateľstvo Mladé letá.

Náš text má tri časti: 1. význam slovenských ľudových rozprávok v živote nášho národa, 2. upravovanie slovenských ľudových rozprávok, 3. rozbor tematických a jazykových úprav uverejnených slovenských ľudových rozprávok v posudzovanej knihe a záver.

1. Význam slovenských ľudových rozprávok v živote nášho národa možno osvetliť aspoň z týchto hľadísk: a) dosah týchto rozprávok na udržiavanie dejinnej kontinuity slovenského národa, b) ľudové rozprávky ako tematický, duchovný, kompozičný a formový vzor umeleckej literatúry v romantizme a v neskorších etapách vývinu literatúry až po súčasnosť, c) úloha ľudových rozprávok vo vývine slovenského

národného jazyka a pri formovaní nášho spisovného jazyka, d) rozprávky ako obraz životnej filozofie slovenského pospolitého ľudu. O každom z týchto hľadísk by sa žiadalo písať samostatne, ale takýto cieľ si tu nekladíme. Skôr tu vyzdvihneme iba tie stránky vecí, ktoré majú priamy alebo aspoň sprostredkovaný vzťah k jazyku ľudových rozprávok a jeho úpravám.

Ľudové rozprávky ako súčasť ľudovej slovesnosti a tým našej literatúry bezpochyby tvoria zlatý poklad národnej kultúry. Je to hodnota z najtrvalejších: pretrváva veky, stáva sa vzorom umelej literatúry, vyrovnávajú sa s ňou stále nové a nové generácie literárnych tvorcov a vyslovujú pred ňou svoju pokoru. Zapisovanie rozprávok v čase národného obrodovania je iba zložkou zbierania, zachytávania vzácneho a nenahraditeľného jazykového dedičstva (prísloví, porekadiel, riekaniek, frazeologických jednotiek) začatého u nás už v predchádzajúcich obdobiach. Svetlým príkladom tohto zberateľstva je u nás Daniel Sinapius-Horčička so svojou zbierkou *Neo-forum Latino-Slavonicum* z r. 1678, ktorá pred krátkym časom vyšla zásluhou vydavateľstva Tatran a vydavateľa J. Minárika v novej edícii.

Istotne nie je náhoda, že tento záujem o zachytenie a lepšie poznanie ľudovej slovesnosti sa časovo zhoduje s obdobím formovania slovenského národného hnutia, ako aj formovania celospoločenskej formy slovenského národného jazyka — spisovnej slovenčiny. Slovesné útvary slovenského ľudu v tomto období nie sú len predmetom opatrovateľskej starostlivosti zo strany vzdelancov. Ony sú aj presvedčivým — ak nie najpresvedčivejším — argumentom v prospech bohatosti a životaschopnosti formujúceho sa spisovného, t. j. celonárodného dorozumievacieho útvaru, a tým vlastne samy presvedčajú kodifikátorov o jednoznačnej potrebe kodifikovať ako spisovný jazyk práve túto kultivovanú, už nadnárečovú formu, ktorá sa vyvinula, sformovala a ustálila okrem iného práve v ľudových rozprávkach, piesňach, povrávkach, prísloviach. Ako píše J. Sabol (1988, s. 27), štúrovská generácia poznala, že mladá spisovná slovenčina „musí odniekiaľ začínať, že musí mať svoj životodarný zdroj, v ktorom sa môže kedykoľvek osviežiť, svoj elixír; a nebolo tu nič vhodnejšie, vypracovanejšie a dokonalejšie ako ľudová rozprávka, balada, pieseň, príslovie, prirovnanie“. Pripomeňme si aj to, čo v tejto súvislosti píše E. Pauliny (1983, s. 235); podľa neho sa úplne obchádza „význam edícií Pavla Dobšinského pre formovanie a upevňovanie slovenskej národnej kultúry, jeho spisovného jazyka“. V čase, keď „sa za oponou urputne bojovalo o definitívne víťazstvo slovenského spisovného jazyka, ... August Horislav Škultéty a Pavol Dobšinský vydaním Slovenských povestí pridali pre slovenskú spoločnosť ťažké závažie na prevažujúcu sa miskú slovenčiny“. Podľa E. Paulinyho „boli Dobšinského slovenské

ľudové rozprávky učebnicou a cvičebnicou spisovného jazyka pre mnohé generácie tých čias“ (c. d., s. 236).

Keď si stále znova a znova kladieme otázku, čím slovenské ľudové rozprávky pretrvali veky a čím boli toľkým generáciám našich predchodcov nevyhnutnou duševnou potravou, môžeme aj dnes a pri tejto príležitosti odpovedať na ňu tak, že to bola ich morálna sila, nezlomná viera vo víťazstvo dobra, spravodlivosti, cti a ďalších kladných ľudských vlastností, ktoré pomáhajú človeku žiť. Princíp dobra a spravodlivosti ako základný morálny a tým aj vífaziací princíp sa predmetá zároveň ako rozhodujúci kompozičný princíp pri stavbe, podaní slovenských ľudových rozprávok. Všetky rozprávkové postavy sú diferencované na základe tohto princípu na zreteľné dve skupiny. V predstavách ľudového génia ako tvorca slovenských ľudových rozprávok sú aj vládovia — králi, kniežatá, princovia — dobrí a spravodliví — a len tí majú v ľudovej rozprávke perspektívu žiť a vládnuť, lebo aj ich živí všeobecný ľudský princíp dobra a spravodlivosti. Mnohostranný poznávací a výchovný vplyv a spoločenské pôsobenie ľudových rozprávok vidí súčasný slovenský prozaik Rudolf Sloboda (1988, s. 10) takto: „Poznám ľudí, ktorí nečítajú svojim deťom rozprávky. A čo je to rozprávka? Rozprávka je skoro ako matematika, sú to modely určitých presných situácií. Vychováva nielen citovú stránku, vychováva aj k mysleniu. Študenti, ktorí potom študujú nielen matematiku, ale aj filozofiu a sociológiu, stretávajú sa s mnohými paradoxmi, ktoré pravdepodobne citovo nemôžu zvládnuť, a mnohí z nich sú potom aj pobúrení. Boli by si na paradoxy zvykli, keby boli čítali rozprávky.“

Na základe toho, čo sme doteraz pri slovenských ľudových rozprávkach vyzdvihli, prijímame ako samozrejmosť, že tieto rozprávky platia i dnes ako nevyčerpateľný zdroj tvorby súčasných umelcov slova. Potvrdením z najpresvedčivejších je básnik Milan Rúfus so svojou *Knihou rozprávok* (vyšla vo vydavateľstve Mladé letá r. 1975 pri príležitosti 25. výročia Mladých liet). Rúfusove rozprávky vo veršoch nesú zreteľné a vedomé stopy ľudových rozprávok v spracovanej tematike, ideovom náboji, kompozícii, slovnej zásobe aj syntaxi. Pravdaže, nejde v nich o jednoduché prebásnenie ľudových rozprávok, napriek inšpirácii slovenskými ľudovými rozprávkami sú Rúfusove básnické rozprávky autentické a originálne umelecké útvary, ktoré autorovi vyplynuli akosi spontánne a organicky z jeho dovtedajšieho umeleckého úsilia. Preto pokladáme za prirodzené, ak medzi rozprávkami nájdeme jednu s názvom *A múdrosť hlbín* a ak v nej čítame verše: „*S tou rozprávkou to teda bolo tak. / Dávali ti v nej / rovno do kolisky / všetko. / Ba všetko, dieťa. / Zákony. / A múdrosť hlbín. / Výrok pokonný, / závratne presný. / Veci človekove. / Všetko, ba všet-*

ko. / V najprostejšom slove“ [s. 121]. A za rovnako prirodzený pokladáme aj básnikov *Pozdrav Pavlovi Dobšinskému* umiestnený na konci knihy [s. 128].

2. Potrebu upravovať slovenské ľudové rozprávky pre súčasného čitateľa nemožno hodnotiť izolovane a jednostranne. Súčasné upravovanie ľudových rozprávok treba podľa našej mienky vidieť v kontexte upravovania pôvodných umeleckých diel v iných oblastiach: v súčasnosti sa totiž na rozmanité ciele upravujú napr. aj hudobné diela, aj literárne diela (pri rozličných televíznych inscenáciách a pod.). Aj tu ide často o úpravy, s ktorými autor — jednotlivý, konkrétny a známy alebo všeobecný a neznámy — už dnes nemôže súhlasiť či nesúhlasiť. Skutočnosť je taká, že aj ľudové rozprávky sa vždy upravovali. Prenesenie ľudovej rozprávky z tradovanej ústnej formy, ktorá bola vlastne variabilná, si nevyhnutne v písanej podobe vyžadovalo najmä úpravu, v ktorej šlo už o stabilnú, resp. stabilizovanú formu. K tejto upravovateľskej praxi sa priznával aj sám Pavol Dobšinský vo svojom jedinečnom diele *Úvahy o slovenských povestiach*, ktoré vydala Matica slovenská v Martine r. 1871. Odborné zhodnotenie Dobšinského vydavateľskej praxe možno nájsť v úvodnej štúdii k I. zväzku *Prostonárodných slovenských povestí* vydaných v Tatrane r. 1966, ktorú pripravil A. Melicherčík, ako aj v citovanej štúdii E. Paulinyho z r. 1983. Potreba upravovať znenie slovenských ľudových rozprávok vyplynula aj z rešpektovania súvekých noriem spisovného jazyka a pravopisnej kodifikácie. A takúto úpravu robil P. Dobšinský veľmi dôsledne, ako o tom svedčí najmä jeho vydanie *Prostonárodných slovenských povestí* v r. 1880—1883.

Pravdaže, postavenie súčasných upravovateľov slovenských ľudových rozprávok je oproti P. Dobšinskému podstatne odlišné — najmä v spomenutom 1. bode. V dnešných časoch už poznáme ľudové rozprávky relatívne stabilizované v písanej, ba i hovorenej podobe (máme tu na mysli súbor gramofónových platní s nahrávkami ľudových rozprávok, ktorých autorom je I. Stanislav a vydavateľom Opus). Aj tieto relatívne stabilizované podoby sú síce v rozličných variantoch a podaniach (je známe, že slovenské ľudové rozprávky zbierali a vydávali po P. Dobšinskom a štúrovcoch mnohí ďalší, napr. S. Czambel, J. Polívka, F. Wollman), no jednako ide už o ich písané podoby, ktoré zijú a pôsobia už desaťročia, ba už celé storočia. Preto v súčasnosti už prvá príčina upravovania ľudových rozprávok vlastne odpadá a aktuálna je iba spomínaná druhá príčina.

Pri uvedených dvoch príčinách máme prirodzene na mysli iba zásahy do jazyka, štýlu a kompozície príslušných rozprávkových útvarov. Na druhej strane je známe, že sa zasahuje aj do tematickej zložky ľudových rozprávok tým, že sa isté tematické prvky vynechávajú,

odstraňujú alebo sa vypúšťajú z hľadiska upravovateľa, prípadne vydavateľa nerelevantné časti textu, resp. sa takéto časti textu skracujú. Potvrdenie tejto praxe nachodíme aj v *Slovenských rozprávkach* z r. 1988 v úprave P. Glocka. Na prebale tejto knihy sa môžeme dočítať, že P. Dobšinský „vnášal do úprav vtedajšie normy spisovnej slovenčiny, jednotlivé texty porovnával a menil podľa svojich názorov na rozprávku. Tak to robili a dodnes robia upravovatelia rozprávok na celom svete. Prispôsobujú rozprávku súčasnému jazyku a pre detského čitateľa zjemňujú hrôzostrašné motívy, ktoré boli pôvodne určené dospelému poslucháčovi.“ Ako vidno, neberie sa tu do úvahy spomínaný rozdiel medzi pôvodným, prvotným uvádzaním ľudovej rozprávky do písomnej podoby, t. j. v našom prípade medzi situáciou, v ktorej bol P. Dobšinský, a všetkými neskoršími úpravami tematickej zložky a kompozičnej výstavby ľudových rozprávok, t. j. v danom prípade situáciou, v ktorej je upravovateľ dnes. Pritom prirodzene rešpektujeme to, že súčasný upravovateľ robí svoju prácu pre detského čitateľa, ako sa to zdôrazňuje aj v *Slovenských rozprávkach* z tretej knihy P. Dobšinského.

Úpravy pôvodných, resp. starších textov pre detského alebo mladého čitateľa istotne prinášajú so sebou v istom zmysle osobitnú problematiku, hoci sa nazdávame, že by sme v tomto bode nemali byť veľmi úzkostliví, keďže iné komunikačné situácie (povedzme rozhovory rodičov alebo rodinných príslušníkov či dospelých vôbec s deťmi alebo komunikácia učiteľa so žiakom pri vyučovaní a tvorba učebných textov pre deti vo všeobecnosti) nesvedčia o tom, že by sa dospeli v komunikácii s deťmi, ktoré sú schopné čítať rozprávky, jazykovo nejako osobitne štylizovali. Na druhej strane sme si vedomí, že zo slovesného umenia sa pre súčasného čitateľa upravujú aj iné jeho druhy alebo žánre. Tak je to napríklad pri vydávaní diel predstaviteľov našej klasickej literatúry. V tejto oblasti si zodpovední činitelia problém upravovania uvedomili dosť zavčasu, odborne ho posúdili a na základe záverov pripravili zásady, ktoré platia v tejto oblasti vlastne doteraz (porov. J. Felix, 1953). Pre vydávanie a upravovanie ľudových rozprávok vyplýva z toho aspoň také poučenie, že aj tu by mali platiť isté všeobecné zásady, reguly, ktoré by mali mať primeranú odbornú váhu a rešpektovali by sa.

Pokiaľ ide o sám jazyk ľudových rozprávok, je to v prvom rade presvedčivá a jadrná slovenčina, ktorá ani jednému priemerne vzdelanému Slovákov nemôže pri čítaní rozprávok robiť starosti, najmä keď sa vydavateľ postará o vysvetlenie menej známych slov, slovných spojení alebo frazeologizmov v podobe slovníčka tvoriaceho súčasť danej knihy. Žiada sa v tejto súvislosti vyzdvihnúť, že slovenské ľudové rozprávky tvoria zlatý fond národnej kultúry komplexne svojím

ideovým zameraním a svojím jazykom, jazykovým spracovaním vymedzenej tematiky. Tým, že ľudové rozprávky uchovávajú jazykové posolstvo predchádzajúcich generácií slovenského národa, potvrdzujú našu jazykovú aj národnú kontinuitu a ako povedomé spoločenstvo vzliane atribútmi národa sme povinní, mravne zaviazaní vedome a všemožne sa starať o nadväzovanie na túto kontinuitu a o jej ďalšie rozvíjanie. Významným prostriedkom tohto rozvíjania je aj sprostredkovanie ľudových útvarov najmladšej generácii v takej podobe a takými prostriedkami, aby tieto útvary vnímala komplexne v ich ideovej aj jazykovej rovine — a to s tými prvkami jazyka, ktoré nám ľudové rozprávky ako celok prinášajú a v našom vedomí aj oživujú. Zdôrazňujeme tu teda poznávaciu funkciu ľudových rozprávok v rovine ich jazyka. Rozprávky tým, že stvárajú tematiku podmienenú staršími epochami vo vývine nášho spoločenstva, ako aj tým, že sú zachytené prevažne v minulom storočí, zachytávajú starší stav vo vývine nášho jazyka, najmä slovnej zásoby a syntaxe. Petrifikujú tak vzácne výrazové prostriedky slovenského jazyka, ktoré sa z rozličných príčin zo súčasného jazyka vytrácajú. To však neznačí, že na ne má súčasná spoločnosť zabudnúť. Práve naopak: toto dedičstvo predchádzajúcich generácií nášho národa treba opatrovať, pestovať a propagovať najmä vo výchovnej práci. A na to poskytujú vynikajúcu príležitosť práve nové a nové vydania slovenských ľudových rozprávok. Tieto ciele však nedosiahneme, keď budeme pôvodné, hoci dnes už menej bežné vyjadrovacie prostriedky z jazyka slovenských ľudových rozprávok vynechávať a vyjadrovanie zosúčasňovať, t. j. nahrádzať pôvodné prostriedky novšími, súčasnými. Podľa nášho názoru má aj mladší čitateľ ľudových rozprávok v súčasnosti nielen právo, lež aj povinnosť vedieť, že isté staré, pôvodné slovenské vyjadrovacie prostriedky, spojené so starším usporiadaním spoločnosti, ako aj so starším poznaním okolitého sveta a so starším chápaním sveta a človeka, sú pevnou súčasťou fondu slovenského národného jazyka a kultúry slovenského národa. Keď sa oboznamuje mladý človek s výdobytkami vedeckého poznania a technického rozvoja v súčasnosti, neznačí to predsa, že má byť vzdialený tomu, čo je dôležité pre život slovenského národa v súčasnosti aj v minulosti, čo tvorí súčasť jeho národnej identity, čo je preň podstatné a čím ako špecifickým zároveň prispieva do celosvetovej pokladnice kultúry.

So zreteľom na uvedené zásady, ciele a prostriedky treba vysoko hodnotiť vydávanie slovenských ľudových rozprávok v centrálnych slovenských vydavateľstvách, ako je Tatran a Mladé letá, pravdaže, z druhej strany treba z uvedených hľadísk aj dôsledne kriticky hodnotiť súčasnú edičnú prax našich vydavateľstiev a všestranným rozborom tejto praxe prispievať k tomu, aby táto oblasť našej kultúrno-

-politickéj práce bola na zodpovedajúcej výške a rešpektovala súčasné spoločenské potreby v celej ich rozmanitosti a šírke.

3. Po takto sformulovanom východisku pristupujeme k rozboru úprav uskutočnených v *Slovenských rozprávkach* z tretej knihy P. Dobšinského. Aby náš uhol pohľadu bol úplne zreteľný, ešte pred vlastným rozborom pokladáme za potrebné zdôrazniť explicitne našu pozíciu v tom zmysle, že so zreteľom na neobyčajný kultúrny a národný význam slovenských ľudových rozprávok aj v súčasnosti, tak ako sme naň poukázali v predchádzajúcich častiach výkladu, pokladáme súčasné úpravy slovenských ľudových rozprávok za odôvodnené iba v minimálnom, resp. nevyhnutnom a plne odôvodnenom rozsahu. Už zbežné porovnanie textov publikovaných v *Prostonárodných slovenských povestiach* z r. 1966 (2. vyd.) a v *Slovenských rozprávkach* v úprave P. Glocka ukazuje, že upravovateľ tento nevyhnutný rozsah zásahov vysoko prekročil. Každý upravovateľ si mieru zasahovania uváži slobodne sám; nejde však o slobodu subjektívne určenej miery, ide o to, ako táto miera zodpovedá istým objektívne určeným princípom a systému, za ktorým stojí istá vedecká teória, založená na súčasnom, najnovšom stave poznania veci. Vyznanie P. Glocka v závere ku knihe (*Dobšinského najkrajšie kvety poézie*, s. 333—337): „Teší ma, že som sa každej rozprávky dotkol perom a prežil som tak vzrušenie rozprávača či ďalšieho človeka v nekonečnom rade podávateľov ľudovej slovesnosti“ (c. d., s. 337), pôsobí na nás úprimne, ale zároveň svedčí o tom, že si upravovateľ nevytýčil ako svoj upravovateľský program spomínanú zásadu minimálneho a plne odôvodneného rozsahu zasahovania. Tento poznatok potvrdzuje aj náš rozbor uplatnenej edičnej praxe. Takúto zásadu si zjavne nevytýčila ani M. Ďuríčková, v ktorej úprave vyšli *Slovenské rozprávky* z prvej a z druhej knihy P. Dobšinského v Mladých letách r. 1980, resp. 1983. Presvedčivý dôkaz o tom podáva J. Doruľa v osobitných príspevkoch založených na analýze bohatého jazykového materiálu (Doruľa, 1986, 1987 a). Jazyku slovenských ľudových rozprávok sú venované aj ďalšie príspevky tohto autora (porov. najmä Doruľa, 1982, 1987 b).

V *Slovenských rozprávkach* z tretej knihy P. Dobšinského môžeme nájsť úpravy dvojakého rázu: zásahy dotýkajúce sa ideovej náplne, ideového dosahu rozprávok (nazveme ich tematické) a zásahy týkajúce sa použitých jazykových prostriedkov (nazveme ich jazykové). Medzi tematickými na prvom mieste stoja tie, čo sú vyvolané adresátom ľudových rozprávok. Na pravdepodobného čitateľa *Slovenských rozprávok* možno usudzovať najmä z toho, že kniha je podľa predstáv samého vydavateľstva Mladé letá určená čitateľom od deväť rokov. Detskému čitateľovi, o ktorom sa píše na titulnej strane knihy, vychádza zjavne v ústrety zmierňovanie hrôzostrašných motívov, ktoré

sa spomína na prebale knihy. S úpravami sledujúcimi tento cieľ možno súhlasiť; pravdaže, pri každej jednotlivéj úprave tohto druhu záleží na miere zasahovania do textu. Niekde totiž môže ísť o zámenu jedného-dvoch neprijateľných slov, inokedy o prerozprávanie celého motívu, prípadne o jeho vypustenie. Aj pri tomto druhu zásahu do tematickej výstavby diela by sa podľa nášho názoru mala maximálne rešpektovať pôvodná tematická výstavba a úprava by mala spočívať naozaj iba v náhrade minimálneho množstva neprijateľných výrazov. Pravdaže, v súvisi so zmiernovaním hrôzostrašných motívov nám nedá nepripomenúť, že s touto šlachetnou tendenciou pri formovaní textu by mala byť v súhlase aj ilustračná zložka vydávaných ľudových rozprávok. Nazdávame sa totiž, že v posudzovaných *Slovenských rozprávkach* uvedenému úsiliu v tematickej zložke výtvarná stránka nezodpovedá stopercentne. Tento záver, pravdaže, netreba rozumiť ako kritiku ilustrátora, lež ako poukázanie na nejednotnosť medzi textovou a obrazovou stránkou knihy, a teda ako kritiku upravovateľa textu.

S inými druhmi tematických zásahov už sotva možno súhlasiť hoci len podmienenčne. Najprv tu uvedieme úpravy v podobe odstraňovania všetkých religióznych prvkov z ľudových rozprávok. Takáto úprava značí podľa našej mienky vážny zásah do tematickej výstavby ľudovej rozprávky. Porušuje sa tak do istej miery ideová základňa, z ktorej slovenská ľudová rozprávka vznikla. Bola to ideová základňa zodpovedajúca obdobiu, v ktorom sa rozprávka rodila a formovala, úrovni poznania okolitého sveta a súvekému prevládajúcemu svetonázoru. Tieto historické fakty nemožno ani pri vydávaní ľudových rozprávok pre súčasných mladých čitateľov nerešpektovať a obchádzať, lebo skresľujú skutočnosť a jej atribúty. Aj kresťanstvo a jeho prejavy patria do kultúrnej histórie ľudstva. Z hľadiska ľudovej rozprávky a jej percepcie mladým čitateľom treba v tejto súvislosti povedať, že religiózne prvky v nej možno a treba týmto čitateľom vysvetľovať takisto ako iné motívy v rozprávkach, ktoré sa neopierajú o javy preveriteľné normálnou ľudskou skúsenosťou — a takýchto motívov je v ľudových rozprávkach viac ako dost.

Tretiu skupinu zásahov do tematickej stavby ľudovej rozprávky možno charakterizovať ako vynechávanie niektorých častí textu, ktoré upravovateľ pokladá z hľadiska tematickej a kompozičnej výstavby rozprávky pravdepodobne za irelevantné, nadbytočné, zdlhové a obsahujúce nepotrebné, resp. nie nevyhnutné informácie. Takýto zásah ukážeme na časti textu z rozprávky *Ružová Anička*. Odsek v podaní P. Dobšínskeho znie takto:

Z Aničkinho bračeka Janíka vyrástol tiež hodný šuhaj. Už bol aj v službe od viacej rokov u jedného bohatého mladého pána, ktorý za tou vodou, ale

kdesi ďaleko býval. Dávno už nevideli sa s Aničkou; bo táto ešte ani nebola obrástla tými ružami, keď jej braček musel z domu. Chcela ona, aby aspoň jej podobu videl, keď ju samú vidieť nemôže. Dala sa teda ukradomky odmaľovať a ten obrázok, tiež tak, čo macocha nič nezbadala, poslala svojmu bračekovi. (P. Dobšinský, *Prostonárodné slovenské povesti*. Zväzok 3. Bratislava, Tatran 1966, s. 132.)

V *Slovenských rozprávkach* z r. 1988 má odsek takúto podobu:

Z Aničkinho bračeka Janíka vyrástol pekný šuhaj. Slúžil už viac rokov u jedného bohatého mladého pána, ktorý býval kdesi ďaleko za vodou. Dávno už sa nevideli s Aničkou, netušil, do akej krásy sa rozvila. Aj Aničke bolo smutno za bratom, a tak sa dala ukradomky maliarovi odmaľovať a ten obrázok poslala svojmu bračekovi. (Slovenské rozprávky. Bratislava, Mladé letá 1988, s. 51.)

Ako vidno, upravený text sa dobre číta a zdanlivo mu nič nechýba. Porovnaním obidvoch odsekov však zistujeme, že v upravenom texte chýba časť „*bo táto ešte ani nebola obrástla tými ružami, keď jej braček musel z domu. Chcela ona, aby aspoň jej podobu videl, keď ju samú vidieť nemôže.*“ Namiesto nej upravovateľ zaradil časť „*netušil, do akej krásy sa rozvila*“. Okrem toho upravovateľ vynechal časť „*tiež tak, čo macocha nič nezbadala*“ a na začiatok tohto súvetia vsunul časť „*Aj Aničke bolo smutno za bratom, a tak ...*“. Ukazuje sa, že vypustené časti obsahujú relevantné informácie (napr. o tom, že rozprávková Anička obrástla ružami až po Janíkovom odchode z domu, takže jej brat o tejto veľkej zmene nevedel, alebo o tom, že Anička poslala svoj obrázok bratovi bez vedomia macochy). Ak uvážime, že rozhodovanie o tom, či tieto informácie sú alebo nie sú v rozprávke dôležité, sa už raz odohralo, a to u majstra slovenskej rozprávky P. Dobšinského, treba súčasný zásah upravovateľa pokladať prinajmenej za sporný, resp. za neodôvodnený.

Na druhej strane upravovateľ isté informácie do textu pridáva; hneď nasledujúci odsek sa u P. Dobšinského začína takto:

Janík dostal utešený obrázok. A poktorúc skončil si robotu, utiahol sa od všetkej čeliadky... (Prostonárodné slovenské povesti, s. 132)

Naproti tomu v *Slovenských rozprávkach* dostal takúto podobu:

Janík dostal utešený obrázok aj lístok, v ktorom sa mu Anička vyžalovala, ako ju trápi macocha.

Keď Janko skončil robotu, utiahol sa vždy od ostatnej čeliadky... (Slovenské rozprávky, s. 51)

Z porovnania obidvoch textov je zjavné, že v Dobšinského podaní sa

informácia o lístku s Aničkiným vyžalovaním sa, ako ju trápi ma-
cocha, nevyskytuje; úpravu pôvodného textu o túto informáciu ne-
možno pokladať za odôvodnenú a potrebnú.

Pri vlastných jazykových úpravách sa žiada rozlišovať dve skupiny
prípadov: 1. také úpravy, ktoré značia vnesenie súčasnej fonologickej,
morfolologickej, syntaktickej alebo lexikálnej normy spisovnej slovenčiny,
ako aj súčasnej pravopisnej kodifikácie. Najjednoduchšie sú práve
zásahy vyplývajúce z rešpektovania súčasnej pravopisnej kodifikácie.
Pravdaže, tu bolo zásahov málo, keďže rozhodujúcu prácu tu urobil
E. Pauliny pri vydaní Dobšinského *Prostonárodných slovenských po-
vestí* v 60. rokoch; bola to úprava na základe Pravidiel slovenského
pravopisu z r. 1953, ktoré boli výsledkom pravopisnej reformy. Jedno-
značné a neproblematické sú aj prípady, keď sa do jazyka slovenských
ľudových rozprávok vnášala súčasná fonologická a morfológická norma.
Aj v týchto bodoch sa editor *Slovenských rozprávok* mohol oprieť
o kvalifikované zásahy E. Paulinyho v 60. rokoch. V tvarosloví šiel P.
Glocko v zosúčasňovaní jazyka ľudových rozprávok oproti E. Pauliny-
mu ešte ďalej, keď napr. niektoré archaické tvary inštrumentálu nahradil
živými: namiesto tvaru z *kačičenci* je v Slovenských rozprá-
kach tvar s *kačičencami*. Práve preto, že tu ide o archaizmus, ktorý
síce odkazuje na starší stav vo vývine nášho jazyka, nestažuje však
porozumenie príslušnej časti textu, nepokladáme túto náhradu za ne-
vyhnutnú. Navyše sa žiada pripomenúť, že výskyt staršieho, prípadne
aj v súčasných nárečiach používaného tvaru inštrumentálu plurálu
s *kačičenci* možno v ľudových rozprávkach tolerantne hodnotiť aj
preto, že pri ňom nejde o citlivý bod z hľadiska jazykovej kultúry:
póly obidvoch tvarov (*kačičenci* — *kačičencami*) sú v súčasnej jazy-
kovej situácii zreteľne diferencované a vzdialené.

Za nepotrebnú výmenu tvaru, prípadne podoby slova pokladáme aj
takéto upravovateľské zásahy: za Dobšinského *budem slúžiť* je v Slo-
venských rozprávkach *odslúžim*, za komparatív *viacej* je *viac*, za *ne-
hanbí sa* je *nehanbíš sa*, za *odpovedá* je *odpovedal*, za *veru si neza-
slúžila* je *veru si nezaslúžiš*, za *na ti ju je ber si ju*, za *zhrnul sa domov*
je *hŕnul sa domov*, za *hrubá košelica* je *hrubá košielka*, za *poihrávať sa*
je *hrať sa*.

Najviac zásahov možno nájsť v oblasti slovnej zásoby a skladby.
Ešte predtým, ako si podrobnejšie všimneme náhrady slov, pripome-
nieme, že upravovateľ v *Slovenských rozprávkach* správne ponechal
predikatívnu príslovku *nenáčim*, podstatné mená *paripa*, *hintov*, *chyž-
ka*, slovesá *povoľkávať si*, *šarpať* (ruže z Aničky), hoci je pri ňom
doplnené synonymum *stíhať*, ďalej *pukať* (niekoho), hoci je opäť
doplnené synonymum *zlostiť*, prídavné meno *zlatoperý* a iné v sú-
časnej reči menej bežné pomenovania. Za neodôvodnenú výmenu slov

však treba pokladať, ak sa Dobšinského slovo *nedobrý* alebo *mrchavý* nahrádza synonymom *zlý*, za *hodný šuhaj* je *pekný šuhaj*, pri podstatných menách *voda* sa nahrádza *potôčikom*, *statok čriedou*, *lehnicica lenivicou*, zo sloviets za *vykrútiť (obrázok)* je *vybrať (obrázok)*, za *podívať sa je hľadieť*, za analytický výraz *byť v službe* je *slúžiť*, za *obrátiť sa (na tátoša)* je *premeniť sa (na tátoša)*, za *rozbehať sa je rozutekať sa*, za *povie* je *uraví*, za *dounoval sa (všetok)* je *umiril sa (pri tej službe)*, za *obzrel sa po pomoci* je *potreboval pomoc*, za *ledva žijeme je ledva vyžijeme*, za *(bolo strach) vidieť to je (bolo strach) pozrieť na ňu*, zámeno *všetok* v spojení *všetka čeliadka* sa nahrádza prídavným menom *ostatný (ostatná čeliadka)*, v spojení *pre teba* sa predložka *pre* v prospechovom význame nahrádza predložkou *kvôli (kvôli tebe)*, namiesto častice *tiež* v dôrazovom postavení, kde je plne na mieste, sa kladie raz rovnoznačná častica *takisto*, raz častica *zas*, ktorá však nie je s časticou *tiež* synonymná atď. Ako sa ukazuje v tomto poslednom, ale aj v iných uvedených prípadoch, nesie náhrada so sebou aj posun vo význame pôvodného použitého slova.

V okruhu skladby sa naše poznámky týkajú troch javov: väzby, najmä slovesnej, slovosledu a celých vetných konštrukcií. V oblasti väzby sme našli takéto zásahy: za Dobšinského väzby *vypadíť sa na niekoho*, *slúžiť dobrých ľudí* sú v Slovenských rozprávkach všeobecne rozšírené spisovné väzby *vypadíť sa s niekým*, *(i)ť slúžiť k dobrým ľuďom*. So zreteľom na to, že pôvodné Dobšinského väzby sú zrozumiteľné aj súčasnému čitateľovi, by sme odporúčali aj v novších úpravách rozprávok zostávať pri týchto pôvodných väzbách. Do okruhu syntagmatiky patria i spojenia typu *nič milšieho* u Dobšinského, za ktoré v Slovenských rozprávkach nachodíme spojenie typu *nič milšie*; týmto zásahom sa vhodne podporuje progresívnosť spojenia typu *nič milšie* v súčasnom spisovnom jazyku.

V oblasti slovosledu upravovateľ Slovenských rozprávok najviac zasahoval pri umiestňovaní zvratnej morfémy, resp. zvratného zámena *sa*, *si* (označujúceho predmet) pri slovese. Namiesto Dobšinského umiestňovania morfémy, resp. zámena *sa*, *si* dôsledne za sloveso stojí v Slovenských rozprávkach toto slovko v súhlase so živým úzom v súčasnej spisovnej reči za prvým prízvučným slovom (výrazom) vety, napr. za Dobšinského slovosled *zahľadel sa naň, až tak menilo sa mu v očiach* je v Glockovej úprave *zahľadel sa naň, až sa mu tak menilo v očiach*; podobne namiesto Dobšinského usporiadania slovosledu v podobe *Čo ti tu nestalo sa?* je v Slovenských rozprávkach *Čo sa ti tu však nestalo?* Keďže je známe, že v tomto bode zasahoval do slovosledu zapísaných textov slovenských ľudových rozprávok sám P. Dobšinský — robil tak v súlade s vtedajším názorom na slovosled slovka *sa* a vtedajšou redakčnou praxou — (porov. aj konštatovanie E. Pau-

linyho v edičnej poznámke k vydaniu Prostonárodných slovenských povestí z r. 1966 — 3. zv., s. 546], treba úpravu Dobšinského slovosledu pokladať za odôvodnenú a správnu. Takisto hodnotíme aj nahradenie spojky *ale*, ak nestojí bezprostredne na začiatku vety, spojkou *však*, napr. Dobšinského veta *Kata ale obrástla strapatým trním* má v Slovenských rozprávkach podobu *Kata však obrástla strapatým trním*.

Do slovosledu zasahoval P. Glocko aj pri usporiadaní sledu určitého slovesa a jeho predmetu, ako aj určitého slovesa a s ním spojeného neurčitku: namiesto Dobšinského vysúvania určitého slovesa za predmet, resp. za neurčítok, zvyčajne až na posledné miesto vo vete nachodíme v Slovenských rozprávkach neutrálnejší opačný sled týchto prvkov. Napr. v Prostonárodných slovenských povestiach čítame: *Ako tátoš zadnými nohami v povetrí plával a prednými na bubon bil, ktorý mu na hrdlo priviazala*. V Slovenských rozprávkach má toto súvetie podobu *Ako tátoš zadnými nohami v povetrí plával a prednými bil na bubon, ktorý mu priviazali na hrdlo*. Príklad na spojenie pomocné sloveso v určitom tvare + neurčítok: *A najhoršie bolo s ním, keď statok sama zvolávať musela*. → *A najhoršie bolo vtedy, keď musela sama zvolávať čriedu*. Úprava tohto Dobšinského slovosledu, ktorý popritom, že je živší, expresívnejší, môže mať svoj vzor aj v iných jazykoch, značí zároveň zneutrálňovanie, odexpresívňovanie vety a textu, ktoré nie je spravidla v súhlase so spôsobom podania a celkovým ladením slovenských ľudových rozprávok (mohli by sme tu azda hovoriť o hovorenosti alebo aj o ľudovosti jazyka a štýlu slovenských ľudových rozprávok).

Napokon k tejto slovosledovej problematike možno pripomenúť, že v úprave P. Glocka možno nájsť aj viaceré ďalšie zásahy do Dobšinského usporiadania prvkov vety, ktoré sú v súhlase s upravovateľovou predstavou o potrebe zosúčasňovať jazyk ľudových rozprávok. Ako jednotlivosť uvádzame, že napriek tomuto úsiliu správne zostal v názve rozprávky *Chudobných rodičov syn*, ako aj v jej texte uvedený archaický slovosled s postpozíciou nadradeného podstatného mena — proti súčasnému živému slovosledu typu *syn chudobných rodičov*.

Z oblasti skladby naostatok uvedieme prípady, keď súčasný upravovateľ volí oproti Dobšinského zneniu celkom inú vetnú konštrukciu. Tá je často výsledkom voľby iného slovesa v prísudku ako centrálného prvku vety, ako to ukazujú príklady: *Ej, tie [husličky] by som ti už nerada odmärní!* → *Ej, o tie by som veru nerada prišla!* — *Ale on postavil sa jej, že ani za hodinu tam nebude a že by mu nájom von dala*. → *Ale on sa postavil proti nej, že ani hodinu už neostane, nech ho rýchlo vypláti*. Inokedy ide o náhradu írečitých slovenských konštrukcií inými, v ktorých sa práve táto írečitosť a originálnosť stráca. To treba pokladať za ochudobnenie jazyka slovenských ľudových rozprá-

vok. Máme tu na mysli napríklad konštrukciu typu *bolo sa ti* + neurčitok s modálnym významom „treba, mal si sa“: Dobšinského veta *Bolo sa ti vytŕčať s tou pištalkou?* je takto nahradená nevyraznou vetou *Prečo sa chváliš, vytŕčaš s tou pištalkou?*

Na základe všeobecne uznávaného významu slovenských ľudových rozprávok pre našu národnú kultúru a osobitne pre náš národný jazyk a na základe rozboru tematických úprav, ako aj úprav jazyka a štýlu týchto rozprávok formulujeme tento záver nášho príspevku: 1. Pri úpravách slovenských ľudových rozprávok sa treba opierať o zásady, ktoré by mali byť vypracované na základe rešpektovania súčasných vedeckých poznatkov zainteresovaných vedných disciplín, t. j. jazykovedy, literárnej vedy, folkloristiky a historiografie. Takéto zásady treba vypracovať kolektívne za účasti pracovníkov z vydavateľskej praxe. Nemôžeme byť spokojní so súčasnou vydavateľskou praxou, keď je úprava slovenských ľudových rozprávok v rukách jednotlivca alebo nanajvýš redakcie niektorého vydavateľstva a keď úprava nadobúda také rozmery, že už možno hovoriť o prerozprávání pôvodného textu. 2. Požadované zásady majú mať všeobecne záväznú platnosť pre všetkých zainteresovaných. Nad ich dodržiavaním majú dbať príslušné vedecké inštitúcie spolu s Ministerstvom kultúry Slovenskej socialistickej republiky. Zásady treba formulovať tak, aby platili na dlhšie obdobie, aby sa v nich rešpektovala požiadavka perspektívnosti. 3. Zásady upravovania slovenských ľudových rozprávok by mali vychádzať z požiadavky nevyhnutného minima a plnej odôvodnenosti zásahov do slovenských ľudových rozprávok tak v tematickej, ako aj v jazykovej a štylistickej rovine. 4. Na zhodnotenie terajšej vydavateľskej praxe, ako aj na sformulovanie základných požiadaviek zásad platných pri upravovaní slovenských ľudových rozprávok treba v relatívne krátkom čase zorganizovať seminár odborníkov zastupujúcich zainteresované vedné odbory, zástupcov Ministerstva kultúry SSR a vydavateľských podnikov v SSR.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DOBŠINSKÝ, P.: Úvahy o slovenských povestiach. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1871.

DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. 2. vyd. Edične pripravil a poznámky napísal E. Pauliny. Úvodnú štúdiu napísal A. Melicherčík. Bratislava, Tatran 1966. 3. zv.

DORUĽA, J.: Význam Slovenských povestí pre výskum slovenskej lexiky. Slovenský národopis, 30, 1982, s. 92—97.

DORULA, J.: O jazykovom a kultúrnom bohatstve Dobšinského Povestí. Slovenská literatúra, 33, 1986, s. 234—248.

DORULA, J.: O jazyku rozprávok zo zbierky Pavla Dobšinského. In: Literárnomúzejný letopis. 21. Zostavil J. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1987, s. 71—89 (1987 a).

DORULA, J.: Nad jazykom ľudových rozprávok [z hľadiska vývinu spisovného jazyka]. Kultúra slova, 21, 1987, s. 225—230 (1987 b).

FELIX, J.: O vydávaní klasikov. Slovenské pohľady, 69, 1953, s. 1133—1164.

MELICHERČÍK, A.: Prostonárodné slovenské povesti Pavla Dobšinského. In: P. Dobšinský, Prostonárodné slovenské povesti. I. Bratislava, Tatran 1966, s. 9—29.

PAULINY, E.: Edičná poznámka. In: P. Dobšinský, Prostonárodné slovenské povesti. III. Bratislava, Tatran 1966, s. 544—551.

PAULINY, E.: Pavol Dobšinský a slovenská ľudová rozprávka. In: Studia literaria. O jazyku a štýle slovenskej prózy. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1983, s. 223—236.

RUFUS, M.: Kniha rozprávok. Bratislava, Mladé letá 1975. 135 s.

SABOL, J.: Pri prameňoch slovenčiny. Kultúra slova, 23, 1989, s. 26—31.

SLOBODA, R.: Byť úprimný. Literárny týždenník, 1, 1988, 25. XI. 1988, s. 6. Slovenské rozprávky. Tretia kniha zo zbierky Pavla Dobšinského. Pre deti upravil a doslov napísal Peter Glocko. Bratislava, Mladé letá 1988. 344 s.

Priezvisko Bernolák a mená zo základu brn-

VLADO UHLÁR

1. Každého jednotlivca ľudského rodu pri narodení a prijatí do rodinného spoločenstva odpradáva bolo treba označiť rodným (krstným) menom, a tak ho odlišiť a súčasne určiť jeho osobnosť medzi ostatnými členmi rodiny a rodu. Pri rozrastaní rodov sa však nevystačilo iba s rodným menom. Najmä po zovšeobecnení kresťanských mien a vytlačení pôvodne veľmi rozmanitých a bohatých slovenských mien sa často stávalo, že sa niektoré kresťanské mená (*Ján, Ondrej, Peter, Pavel, Matej, Juraj — Mária, Anna, Eva, Alžbeta — Beta, Zuzana, Katarína, Dora*) často v osade i v rode opakovali. Preto sa na odlišenie od ostatných jednotlivcov takého istého mena začalo pridávať ďalšie meno, prímeno a či priezvisko. Postupne sa vytvorila sústava dvojčlenného pomenovania osôb. Sprvoti toto druhé osobné meno nebolo záväzné, mohlo byť príležitostné, preto nebývalo vždy to isté ani u tej istej osoby, tým menej dedičné pre jeho potomkov. No práve potreba rýchlo rozlíšiť a zaradiť nového člena do rodiny si vynucovala ustálenie aj prímena čiže priezviska.

Za cisára Jozefa II. (po r. 1780) sa úradným výnosom stala dvojmenná sústava záväznou. Odvtedy bolo prímeno čiže priezvisko záväzné, v rodine nemenné a dedičné. (Ak sa v antroponomastike o týchto menách používaných do čias Jozefa II. hovorí ako o príménach, po r. 1780 už vždy len ako o priezviskách. Z praktických dôvodov v tomto príspevku píšeme už len o priezviskách.)

1.1. Kým v slovanských rodných menách bol bohatý register pomenovaní podľa poznaných, často iba tušených alebo iba želaných telesných a duševných vlastností, kresťanské mená zotrelí tvorivé bohatstvo jazyka pri vynachádzaní pomenúvaní osôb. Zato tvorivosť jazykového pomenovania sa uplatnila pri tvorení prímén čiže priezvisk. Používané priezviská majú najrozličnejší pôvod.

Veľmi často sa priezviskom stával pôvodný názov zamestnania alebo remesla predka, ktoré sa dedilo z pokolenia na pokolenie (tak bývalo často aj s remeslom) a išlo po predkoch na synov a dcéry. Je napr. veľa *Hrnčiarov, Kováčov, Švecov, Mäsiarov, Remenárov, Sedlárov, Čižmárov, Rybárov, Kupcov, Baníkov* a pod. Často sa to dá dokázať najmä mestskými protokolmi ešte aj od 15.—16. storočia. Pravdaže, vo viacerých prípadoch niet archívnych dokladov najmä o rodinách z dedinského prostredia (a tých je najviac), lebo aj matriky bývajú zväčša až z 18. storočia. No isté zmeny možno pozorovať aj tu.

Neraz sa priezviskom stala etnická príslušnosť predka (*Rus, Nemec, Čech, Moravec, Sleziač, Uhrín*) a pôvod podľa kraja, mesta alebo dediny (*Štrban, Hybän, Žilnec, Stankovan i Stankovec, Považan, Lipták, Spišiač, Oravec*); veľmi často je priezvisko pôvodne vzťahovým prídavným menom utvoreným od miestnych názvov (*Bielický, Uhrecký, Bánovský, Rybiansky, Chalmovský, Nižniansky, Matiašovský, Jablonský, Veselovský, Medvecký, Medniansky*).

Až celá štvrtina priezvisk je odvodená od rodných mien, napr. *Adam — Adamec, Adamčiak; Benedikt — Beňo, Beňuš, Beniak, Beňuška; Andrej — Ondruš, Ondrejka, Ondo, Ondík, Ondrejov, Onderčo, Ondris; Jakub — Jakubík, Jakubisko, Kubo, Kubina, Kubala, Kubovčiak, Kubis; Ján — Jančo, Janček, Janík, Jančuška, Janovic, Jankovič, Hanco; Juraj — Ďurčiak, Ďurica, Ďurovič, Dzúrik, Jurina, Juriga, Juráš; Mikuláš — Mikuš, Mikula, Mikulka, Mikulášovie, Mikovini, Miko; Peter — Pecho, Peteraj, Peťo, Petřík, Petrák, Petráš, Petrenko* a pod.

Základom priezvisk bývajú aj ženské rodné mená, napr.: *Hančin* (od *Hana*), *Hanušiak, Hanuliak; Zuzkin; Žovčiak, Žovinec* (od *Zofia*); *Rozinčin; Marenčiak; Margetíni; Dorušiak, Dorko; Katrenčin, Katušiak; Betušiak* a pod.

1.2. Hojným motivačným zdrojom tvorenia priezvisk sa stali telesné a povahové vlastnosti nositeľov. Takého pôvodu sú napr. priezviská *Veľký, Velikanič; Malý, Malík; Krátky; Dlhý, Dlohoš, Dlhán; Mokrý,*

Mokoš, Mokrání; Suchý, Sucháň, Suchoň; Štrbavý, Štrba, Štrbiak; Hrubý, Hrubec, Hruboš, Hrubáň; Tučný, Tuka; Kostlivý, Kostra, Kostroš; Krivý, Krivoš, Krivuš, Kriváň; Múdry, Mudroň, Mudroch, Mudrák; Dobrý, Dobřík; Tupý; Surový, Surovec, Surovčín; Prostý (i Sprostý), Prosták, Prostinák a pod.

Do tejto skupiny priezvisk možno zaradiť aj priezviská podľa farby pleti, vlasov a očí, prípadne podľa farby všeobecne. Také sú napr.: *Biely — Belko, Beluš, Belák, Belica; Čierny — Černo, Černoch, Černák, Čiernik (gemerské Šiarník); Sivý — Sivák, Sivoš, Sivoň; Plešivý — Plecháň; Lysý — Lysák; Ryšavý — Ryšiaň, Ryšavec; Červený — Červenák; Zelený — Zeleník, Zelenák; Šedivý — Šeďo; Plavý — Plávka.*

1.3. Medzi priezviská podľa farby patria aj tie, ktoré sú odvodené od základu *brn-*, ktorý je v prídavnom mene *brnavý* s významom „hnedý, hnedastý, tmavohnedý“ [Slovník slovenského jazyka a Krátky slovník slovenského jazyka], známom i v podobe *barnavý*. Pri tomto prídavnom mene ide o označenie najmä vzťahu k očiam, šatám, ako aj o farbu dobre upečeného pečňa chleba. Odvodené podst. meno *barnuša* (u Kukučina a Vajanského) sa vzťahuje i na tmavovlasú, počernú ženu (čiže brunetu).

Pretože sa obdobne podľa zafarbenia veľmi často menami označujú domáce zvieratá, najmä kravy, kone, príp. aj ovce, nečudujeme sa, že podstatným menom *brno*, *brnoš* sa charakterizuje tmavohnedý kôň [Kálal, 1924], ako zasa *pejo* je všeobecne kôň hnedej farby a *fako* kôň plavej, bledožltej farby. Obdobne zasa tmavohnedá krava, kobyla [príp. ovca] je *brna*, *brnuša*, *brnuľa* i *brnoša*, príp. *barnuša* a podľa toho sú i mená kráv *Brnuša*, *Brnoša*, *Brnuľa* [SSJ I].

Na Slovensku poznáme však aj priezvisko *Brna*, rozšírené na severnom Slovensku, konkrétne v Martine (v telefónnom zozname z r. 1987—88 je doložené až deväť ráz), v Ružomberku-Černovej, Žiline, Lipt. Mikuláši, v Medzibrodí na Orave a nepochybne aj inde. Priezvisko *Brno* bolo v Nových Zámkoch.

Osobné meno *Brna* je aj základom miestneho názvu *Brnice*. Prvotnými majiteľmi tejto osady (pri Liptovskej Sielnici) boli zemanovia s typickými slovanskými menami *Preslav*, *Mravík* a *Dvorša*, ktorí túto zem dostali r. 1298. Osobné meno *Brna* nie je síce priamo uvedené, ale dokladá ho miestny názov [zemianska osada zo 14. stor. sa dokladá až r. 1466].

Na Slovensku sú známe priezviská odvodené zo základu *brn-* v podobe *Brnák*, *Brňák*, *Brniak* (Veľké Uherce). Mohlo by sa myslieť, že sú to obyvateľské mená odvodené príponou *-ák/-iak* od miestneho názvu *Brno*, čo sa v niektorých prípadoch nedá vylúčiť. Aj miestny názov *Brno* má základ *brn-*, pravda, s významom „miesto s hnedou pôdou,

hlinou (príp. i kal, špina)“. Na takom teréne vznikla aj osada *Brnno*, hrad *Brnen* a potom mesto *Brno* (Hosák — Šrámek, 1970).

2. Uvedené súvislosti pomáhajú dobre pochopiť pôvod a význam priezviska Antona Bernoláka (1762—1813), prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny založenej na západoslovenskej kultúrnej slovenčine formujúcej sa predovšetkým v okruhu vzdelancov Trnavskej univerzity. Treba sa nám však bližšie oboznámiť aj s niektorými historickými súvislosťami.

Rodiskom A. Bernoláka je Slanica na Orave, ktorá nenávratne zanikla po r. 1950 pod vodami Oravskej priehrady po vybudovaní priehradného múru pri Ústí nad Priehradou. Len na vršku ostal kostol, v ktorom je časť Oravského múzea s výstavkou ľudovej plastiky.

Slanica sa spomína už v 16. stor. s pokračujúcim hospodárskym využívaním dovtedy nevyužitej hornatej hornooravskej oblasti. Prvý raz sa na panstve Thurzovcov spomína r. 1546 (*Zlanycha, Zlanicza, Slanycza*) ako osada, kde v hustých horách osadníci stavajú svoje obydlia, kľučujú stromy a kríky a kultivujú dovtedy neúrodnú zem na siatiny a sadeniny. Slanica je v susedstve Námestova a s ním mala spoločné hornooravské slovenské nárečie, ktoré je na rozdiel od stredoslovenského dolnooravského nárečia silne ovplyvnené najmä západoslovenským trenčianskym nárečím, lebo z turzovského panstva od Bytče a Lietavy prichádzali osadníci na osídľovanie tejto končiny. Prejavujú sa tu aj goralské nárečové vplyvy (poľskej podmienené blízkosťou severnejších goralských obcí, ale sú nepodstatné [Kavuljak, 1955; Habovštiak, 1965]).

R. 1677 sa uvádza v Slanici šoltys Juro Slanický, nazývaný podľa spravovanej dediny Slanice, rozkladajúcej sa na Slanej vode pritekajúcej zo severu (teraz Polhoranka). Juro Slanický vlastnil iba pol šoltýstva spolu s 12 spolníkmi, medzi ktorými bol nepochybne aj predok Bernolákovcov. Už r. 1687 sa z nich spomína *Matej Brnula* (písané *Brnula*), ktorý za isté zásluhy dostal od Leopolda I. zemiansky armáles a erb pre seba a svojich synov. Odvtedy žili v Slanici popri sedliakoch i zemanía tohto priezviska.

Nepochybne to bol rod bystrých a podnikavých ľudí. Už r. 1736 sa do gymnázia v Ružomberku zapisuje *Pavol Brnulák* a r. 1737 *Pavol Brnolák* a *Ján Brnolák*. V priezvisku bol teda pohyb, nepochybne ovplyvňovaný príslušnosťou k zemianstvu, ale aj kultúrnou slovenčinou. R. 1778 bolo v Slanici na 10 usadlostiach („raliach“) 533 ľudí, medzi nimi jedna zemianska rodina zapisovaná rozlične: *Brnula, Brnulák* i *Bernolák*.

R. 1770 sa zapisuje poddaný sedliak *Brnuljak* aj v Komjatnej v Lip-tove na 1/4 usadlosti a táto rodina tu žije doteraz. Ak sa vtedy tu zapisuje *Ján Brnuljak*, poddaný Ladislava Turanského, v r. 1965 na

gymnázium v Ružomberku maturovala z Komjatnej *Mária Brnoliaková* a r. 1968 jej brat už *Ján Bernolák*. V súčasnosti žije v Košiciach rodina *Brnoliakovcov* a v Bratislave rodina *Bernolákovcov*.

Predpokladaná základná podoba osobného mena *Brna* sa v oravskom prostredí rozvíjala príponou *-uľa*, ktorá je príznačná najmä pre neúradné ženské podoby priezviska pri prechýľovaní z mužských podôb. Na Orave je pri priezvisku *Meško* domáce označenie ženy *Meškuľa*, podobne *Florek* — *Florkuľa*, *Škvarek* — *Škvarkuľa*, *Klimek* — *Klimkuľa*, *Rentko* — *Rentkuľa*, *Kubačka* — *Kubačkuľa*. Treba predpokladať aj dvojicu *Brna* — *Brnuľa*. Zавše takéto podoby zovšeobecneli ako rodové mená, teda aj na označovanie mužských príslušníkov rodín.

Ale ak sa meno *Brna* pocítovalo ako nie dosť primerané vo funkcii mužského priezviska a rozvíjalo sa príponou *-ák/-iak* (*Brna* — *Brnák/Brniak*), tým väčšmi to platilo o priezviskách s odvodzovacou príponou *-uľa*, ktoré sa mohli pocítovať ako priveľmi familiárne (ba až pejoratívne). Vzorom tu boli hojné oravské a východoslovenské priezviská typu *Kavuliak* [z pôvodnej podoby *Kavuläk*], *Kalinčiak* (*Kalinčäk*), *Majerčiak*, *Magerčiak*, *Kubaläk*, *Štefaňäk*, *Gogoľäk*, *Trizuliak*, *Betuštiak*, *Marenčiak*, *Hanuliak* a *Hamuliak*.

Je pochopiteľné, že i priezvisko *Brnuľa* sa upravovalo na *Brnuliak*, príp. iba *Brnuläk* (ako je to v Dolnom Kubíne z *Brnuša Brňušäk* i *Brnušäk*). Pre zapisovateľov školených v latinčine a prichádzajúcich do styku s cudzím prostredím (nemeckým, maďarským, prípadne aj východoslovenským — kňazi zo Spiša, Spišskej Kapituly) názvy so slabičným *-r-* (*brn*) boli už či nevysloviteľné alebo málo kultúrne, a tak namiesto *Brnuliak/Brnuläk* zapisovali priezvisko so vsunutým *-e-* (*Bern-*) a ďalej analógiou podľa zložených mien typu *kratochvíľa*, *hodnoverný*, *slobodomyselný* sa vyvinula známa podoba *Bernoläk*.

Rodina oravských *Bernolákovcov* vynikla inteligenciou, podnikavosťou i početnosťou. Otec nášho A. Bernoláka bol Juraj Bernoläk zo Slanice, otcovým bratom bol jezuita Andrej Bernoläk (1727—1788), pedagóg a prírodovedec. Bol spolupracovníkom známeho slovenského osvietenského historika Juraja Sklenára. Umrel v Trnave, kde stačil umiestniť na gymnázium a v seminári aj svojho synovca Antona zo Slanice. Iný Bernoläk (Jozef), nar. 1793 v Slanici, pôsobil v Uhorskej dvorskej komore v Budapešti; bol členom vzdelancov z okruhu iného Oravca Martina Hamuljaka, spoluzakladateľom Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej, v ktorom bol sprvoti pokladníkom, ale už od r. 1836 jeho predsedom. V Gelnici sa spomína sudca Karol Bernoläk; jeho syn, očný lekár Jozef Bernoläk (1844—1935) žil aj umrel v Budapešti. Iný Bernoläk bol v Rimavskej Soboti, ale aj v Lučenci.

Meno Antona Bernoláka a pamiatka tohto významného osvietenského jazykovedca a organizátora slovenského národného a kultúr-

neho života [Slovenské učené tovarišstvo z r. 1792] v nás vždy vyvoláva a prehľbuje pocity historického vedomia a vlasteneckej hrdošti. Preto sme venovali pozornosť aj jeho pôvodu a rázovitému, originálnemu slovenskému priezvisku utvorenému zo základného fondu slovenskej slovnej zásoby.

5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, A.: Oravské nárečia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 544 s. + 28 máp.

HOSÁK, L. — ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. 1. zv. A—L. Praha, Academia 1970. 576 s.

KÁLAL, M. — KÁLAL, K.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica. Vlastným nákladom. 1923. 1112 s.

KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 314 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 760 s.

STANO, P.: Piaristické obdobie gymnázia 1729—1918. In: 250 rokov ružomberského gymnázia. Ružomberok, Gymnázium 1969, s. 13—73.

ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (1. časť). In: Liptov, Vlastivedný zborník, 7, 1983, s. 39—90.

Slovenský biografický slovník. 1. Martin. Matica slovenská 1986. 544 s.

Štátny oblastný archív Bytča. Urbárske a komasačné spisy. Komnyatna. Conscriptio (poddaných sedliakov z 23. júna 1770).

Ks

DISKUSIE

Hrať na husliach či na husle

JÁN HORECKÝ

Názov hudobného nástroja, ktorý sa používa pri výkone hudby, viaže sa na sloveso *hrať* obyčajne predložkou *na* s lokálom. Tento stav zachycujú všetky novšie slovníkové diela.

Slovník slovenského jazyka I (1959) uvádza spojenia *hrať na husliach, na klavíri, na harmonike, na cimbale, na fujare, na organe, na hrebeni*. Už predtým Slovník slovenského jazyka od A. Jánošíka a E. Jónu (nedokončený — 1948) uvádza len väzbu *hrať na niečom*. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987) je spojení menej, ale v podstate sa opakujú spojenia zo Slovníka slovenského jazyka: *hrať na klavíri, vyhrávať na harmonike, hrať na husliach, zahráť si na harmonike*.

V prekladových slovníkoch je taký istý stav. Česko-slovenský slovník (1981) uvádza *hrať na klavíri* proti čes. *hrát na klavír, zahráť si na husliach* proti čes. *zahráť si na housle*. Vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku I (1979) sa uvádzajú spojenia *hrať na husliach, na klavíri, na flaute, na base* a v ruských ekvivalentoch je tiež v každom prípade väzba s lokálom. Takisto v menšom Slovensko-ruskom slovníku (1976) sú spojenia *hrať na klavíri, na husliach, vyhrávať na harmonike, zahráť si na klavíri*. Napokon aj v Bunganičovom Slovensko-ukrajinskom slovníku (1985) sú spojenia *hrať na husliach, na klavíri, vyhrávať (si) na harmonike, na husliach, zahráť si na klavíri*.

V Pravidlách slovenského pravopisu badať kolísanie. Kým v Pravidlách z r. 1931 je len väzba *hrať na niečom* a v Pravidlách z r. 1940 je len spojenie *hrať na husliach*, v Pravidlách z r. 1953 sa objavujú obidve väzby, *hrať na niečom* i *hrať na niečo*. No už v 7. vydaní z r. 1966 a v 8. vyd. z r. 1967 — ako konštatuje aj J. Ružička, 1967 — sa vynechala väzba *hrať na niečo (na husle)*, lebo sa pokladá za chybnú popri väzbe *hrať na niečom (na husliach)*. V Príručke slovenského pravopisu pre školy (Oravec — Laca, 1973) sa uvádzajú väzby *hrať na dačom dačo, zahráť dačo na dačom (na hudobnom nástroji)* a *vyhrávať na dačom (na hudobnom nástroji)*.

V jazykovej, najmä poradenskej praxi sa tiež jednoznačne zdôrazňuje, pravda, málokedy odôvodňuje a vysvetľuje, správnosť väzby s lokálom. Tak v prvom ročníku Kultúry slova (Horák, 1967) sa pripomína, že „správne hovoríme a píšeme *hrať na husliach, na harmonike,*

na pišťalke“; J. Ružička konštatuje, že „podobne sa dáva prednosť ustálenej väzbe *hrať na niečom* (*na husliach, na gitare*) pred väzbou *hrať na niečo*“ (Ružička, 1967). V druhom ročníku Kultúry slova sa znova pripomína, že „za spisovnú väzbu sa neprijíma ani väzba *hrať na niečo* (*hrať na klavír*; Pisárčiková, 1968).

O teoretické zdôvodnenie väzby *hrať na niečom* sa pokúsil J. Oravec (1968) v práci o slovenských predložkách. Najprv konštatuje, že „nástroj a prostriedok predložkou *na* s akuzatívom sa vyjadruje zriedkavo, lebo tento význam obsluhuje predložka *na* s lokálom“. V súvislosti s lokálom však konštatuje oveľa prísnejšie, že „prostriedok, nástroj vyjadruje lokál s predložkou *na* oproti akuzatívu takmer výhradne, pravda, tiež pred názvami nástrojov alebo možných nástrojov“. Je zrejme, že ako kritérium sa tu berie častotť výskytu („zriedkavo“, „takmer výhradne“). Je však pozoruhodné, že odôvodnenie hľadá J. Oravec len v súvislosti s predložkami, kým vo svojej práci o slovesných väzbách spojenie *hrať na niečom, na niečo* vôbec neuvádza. Súvisí to zrejme s jeho teóriou, že pádový systém v slovenčine tvoria len tzv. holé pády a že lokál, ktorý sa vyskytuje len s predložkou, do tohto systému nepatrí. Aj vo výklade založenom na predložkách však chápe J. Oravec prostriedok dosť široko. Sotva možno súhlasiť s jeho mienkou, že v spojení *vyštrbiť kosu na kameni* je kameň prostriedkom v takom zmysle ako hudobný nástroj v spojeniach typu *hrať na base, cifrovať na husliach, hvizdať na malom prste* (s. 64).

Ako kritérium používa J. Oravec aj kritérium ústrojnosti: „Neústrojené je zamieňať lokál akuzatívom pri slovesách v okruhu *hrať (na niečom, nie „na niečo“)*“. Treba však povedať, že toto kritérium sa týka štruktúrovanosti výrazov a konštrukcií, nie operácií (napr. zamieňania). Operácie môžu viesť k ústrojným, štruktúrovaným výrazom, preto ich možno hodnotiť len ako prípustné alebo neprípustné. Okrem toho sa v Oravcovej argumentácii dostávajú k sebe spojenia z rozličných významových okruhov. Kým v spojení typu *mlátiť na parnej mlátačke* skutočne nemožno zameniť lokál akuzatívom, lebo by vznikol neštruktúrny útvar *mlátiť na parnú mlátačku* (a podobne aj *príasť na kolovrate* — *príasť na kolovrat*), v spojení *hrať na husliach* a *hrať na husle* o takejto neprípustnosti zámény nemožno hovoriť: lebo aj keď sa lokálová väzba nahradí akuzatívnou, znova vzniká štruktúrne prípustný útvar. O jeho štruktúrnosti nemožno pochybovať. Ukazuje sa to aj na argumentácii proti väzbe *hrať na husle*: neargumentuje sa kritériom štruktúrnosti, ale kritériom ustálenosti.

Možno teda povedať, že väzba s lokálom je v súčasných lexikografických dielach ustálená, kým v kodifikačných príručkách bolo badať v minulosti isté kolísanie. Teoretické odôvodnenie nie je dosť presvedčivé.

No napriek tejto príručkovkej ustálenosti možno pozorovať dosť častý výskyt väzby s akuzatívom. Z tlače máme napr. spojenia *hráč na elektrickú gitaru*, *hral výborne na heligónku*, *hrám na bicie*, *otec hrá na trúbku*, *deti na gitaru*, *bubon a bongo*. U R. Slobodu sme našli väzbu *konzervatorista musí hrať na všetky nástroje*, u V. Šikulu spojenie *hráč na anglický roh alebo basklarinet*. Sotva možno tvrdiť, že takúto väzbu prepustil jazykový redaktor len preto, lebo mal v rukách Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 až 1966. Skutočnosť, že ten istý V. Šikula má v staršej knižnej práci (ktorá prešla jazykovou úpravou vydavateľstva) spojenie *hrať na niečo*, potvrdzuje, že vo vlastnom jazykovom vedomí má väzbu s akuzatívom, teda tú, ktorá je bežná na západnom Slovensku. Treba poznamenať, že aj R. Sloboda aj D. Machala (od ktorého je väčšina dokladov z tlače) a napokon aj autor tohto príspevku majú západoslovenské jazykové vedomie.

Prvé vysvetlenie, prečo sa nedodržiava ustálená väzba *hrať na husle*, možno teda hľadať v jazykovom, presnejšie nárečovom vedomí mnohých príslušníkov slovenského národa, ktorí nepochádzajú zo stredného alebo východného Slovenska. Druhým prameňom väzieb s akuzatívom typu *hrať na husle* môže byť stav na hudobnej škole, kde sa používajú nielen slovesné väzby, ale aj väzby pri substantívach typu *hráč na husle*, *hra na husle*. Ide tu teda o profesionálne vyjadrovanie, no nemožno vylúčiť ani vplyv spoločnej československej administratívy a organizácie hudobných škôl.

Pri riešení nastolenej otázky však treba vychádzať nie z konštatovaní o ustálenosti ani z jazykového vedomia, ale z pevnejších teoretických východísk.

Ak sa vychádza z predpokladu, že ide len o význam predložiek — ako to robí J. Oravec —, nemožno prísť k inému riešeniu, než aké sa už spomínalo: predložka s lokálom vyjadruje nástroj, prostriedok vhodnejšie, primeranejšie než predložka *na* s akuzatívom. Pri riešení tejto otázky však treba podľa našej mienky vychádzať nie z významu predložky, ale zo slovesa, resp. z jeho syntaktickej funkcie a nemožno zanedbávať ani úlohu agensa.

Predovšetkým treba určiť, o aký predmet, resp. o aký pád tu vlastne ide. V doterajšej syntaktickej literatúre sa táto otázka nestavala takto, lebo lokál sa z výskumu vynechával v súlade so spomenutou Oravcovou teóriou, že systém pádov tvoria len holé pády. Ale aj pri výskume holého akuzatívu F. Miko (1962) konštatoval, že v slovenčine jestvuje špeciálny doplniaci akuzatív v type *športovať — pestovať šport*, *kontrolovať — spraviť kontrolu*, *zdôrazňovať — klásť dôraz*. Multiverbizované, rozvité spojenia sú na mieste vtedy, keď sa kladie dôraz na objekt. Podobná situácia je aj pri predložkovom lokáli. Popri *fujarovať* máme *hrať na fujare*, popri *gajdovať* je *hrať na gajdách*,

popri *organovať hrať na organe*. Mohlo by sa teda aj tu hovoriť o doplniacom lokáli, a to vtedy, keď ide o vyjadrenie konkrétnej situácie. Takáto interpretácia by bola možná aj v ostatných spojeniach so slovesom *hrať*, ktoré má význam „vyludzovať tóny z nejakého hudobného nástroja“. Na konkrétny význam poukazuje aj výklad štvorročnej hry v terminologickom slovníku: *hra, pri ktorej dvaja hráči hrajú na jednom klavíri*.

S rozvíjaním hudobnej teórie i hudobníckej praxe však ide ruka v ruke aj posun do všeobecnejšej, abstraktnejšej roviny. Popri spojeniach s lokálom typu *hrať na organe*, ktoré má konkrétny význam [zdôrazňovaný aj v spojeniach *vyhrávať si na organe, zahrať si na organe*], sú potrebné aj spojenia, ktorými sa vyjadruje schopnosť hrať vo všeobecnosti. Výrazom tejto potreby sú spojenia s akuzatívom typu *hra na klavír, hráč na basklarinet, hrať na bicie*.

Možno povedať, že základom takýchto spojení nie je sloveso *hrať* vo význame, ktorý sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka (totiž vyludzovať zvuky z hudobného nástroja), ale v novom, abstraktnejšom význame, kde ide o schopnosť využívať hudobný nástroj, resp. o význam „vedieť hrať“. V tomto zmysle má výraz *Konzervatorista má hrať na všetky nástroje* [Sloboda s. 183] zmysel, že vie používať v prípade potreby každý z hudobných nástrojov, pozná jeho techniku hry, a nie ako vyjadrenie konkrétnej situácie, v ktorej konzervatorista behá od nástroja k nástroju (alebo ich postupne vymieňa) a na každom zahrá príslušnú časť skladby.

Inými slovami, nastáva tu významový posun už pri slovese *hrať* a zároveň aj v kvalite agensa. Pri slovese *hrať* v konkrétnom význame „používať konkrétny hudobný nástroj“ je podmet agensom deja, kým pri slovese *hrať* vo význame „vedieť, ovládať techniku hry na príslušnom hudobnom nástroji“ je podmet nositeľom vlastnosti.

Prirodzene, tento významový posun by nastal aj vtedy, keby sme nemali v slovenčine možnosť využívať dve rozdielne väzby.

Tento stav možno doložiť niekoľkými citátmi. V. Šikula v ponosách na nedostatok opravárov hudobných nástrojov [Pravda 2. 4. 1988] napr. hovorí: *V Slovenskej filharmónii je hráč na husle, ktorý sa volá Piatkowski ... Tento chlap, keďže má strýka nástrojára a sám hrá na husliach, naučil sa od svojho strýka opravovať sláčikové nástroje*. Spojenie *sám hrá na husliach* sice protirečí téze o sémantickej diferenciacii, lebo ho treba interpretovať ako „vie hrať na husliach“, ale dôležité je, že už v spojení so substantívom je väzba s akuzatívom (*hráč na husle*).

V diele R. Slobodu *Hudba* [Slovenský spisovateľ 1977] sa používa sústavne väzba s akuzatívom [12-krát], napr. *V dychovke hrával predtým na krídlovku* [12]. — *Potom sa otec spýtal: „A na čo hráte?“*.

Pohotov^a Olga odpovedala: „Hráme na hrebeň“ (58). — Boli práve dedinskí muzikanti, čo si mysleli, že už nikto nemôže lepšie hrať na nástroje, ktoré ovládajú (95). — Profesor si s pasiou zahral na archaický nástroj s mohutným násadcom (143). — Budem hrať na bubon. Bubeník je chorý (197). Ako vidieť, niekedy sa používa väzba s akuzatívom aj pri vyjadrovaní konkrétneho nástroja. Ale pozoruhodné sú väzby s lokálom pri vyjadrovaní konkrétnej činnosti: *Tam sa pokladalo za vrchol virtuozity čo najrýchlejšie zahrať skladbu (povedzme na klarinete) a na trúbke a iných nástrojoch výšky* (95).

Pri úvahách o väzbe s akuzatívom a lokálom treba skúmať aj stav v nárečiach. Už sme vlastne naznačili, že v západoslovenských nárečiach je bežná väzba s akuzatívom (*hrať na husle*), v stredoslovenských s lokálom (*hrať na husliach*). O východoslovenských nárečiach niet v slovníkovej kartotéke nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV dokladov, a to ani pri slovese *hrať*, ani pri slovese *baviť*, ktoré je známe v takých spojeniach ako *baviť divadlo*, *Prešov bavi doma*. Pri osobných sondách u príslušníkov východoslovenských nárečí sa ukazuje nejednotnosť jednak v používaní slovesa *baviť* alebo *hrať*, jednak v samej väzbe.

Zistenia z malej sondy (ktorú pripravil doc. F. Ruščák, CSc., so študentmi III. ročníka na Katedre slovenského jazyka a literatúry Ped. fakulty v Prešove) však tento stav dokresľujú v tom zmysle, že väzbu *hrať na harmonike* pozná z rodnej obce 14 študentov, kým väzbu *hrať na harmoniku* len traja a traja poznajú obidve väzby. V spojeniach *hra na husliach*, resp. *hráč na husliach* je už istý posun v prospech akuzatívnej väzby: jedenásti používajú spojenie *hra na husliach* proti deviatim prípadom *hra na husle*, resp. dvanásti používajú väzbu *hráč na husliach* proti 8 *hráč na husle*.

Ešte väčší posun v prospech akuzatívnej väzby však vidieť v spojeniach *hrať na bicie*, *na tympany* a *na bongo*. Spojenie *hrať na bicie* používa 13 študentov, *na bicích* len 4, ostatní sa nevyjadrujú, ale nikto nepoužíva väzbu *hrať na tympanoch* a *hrať na bongu*.

Pozoruhodný je aj stav v slovanských jazykoch. V poľštine, ukrajinčine a ruštine je v slovníkoch zastúpená len väzba s lokálom, kým v češtine, slovinčine a srbochorvátčine je zase len väzba s akuzatívom. V macedónčine a bulharčine je väzba s predložkou *na*, ale tieto jazyky nie sú smerodajné, lebo nerozlišujú pády.

Ukazuje sa tak, že slovenčina je tu v centrálnom, resp. prechodovom pásme, uplatňujú sa v nej obidve väzby, a to v nárečovom rozložení medzi západom a ostatnými časťami slovenského územia, v medzislovanskom rozložení medzi západom a východom, resp. juhom.

Práve tento stav, centrálnne postavenie slovenčiny, pokiaľ ide o väzbu s lokálom alebo akuzatívom, je príčinou istého váhania pri ko-

difikácii väzby *hrať na husliach* — *hrať na husle* v rokoch 1953—1967, ale aj znateľného posunu v prospech akuzatívnej väzby v súvislosti s modernými nástrojmi typu *hrať na bicie*. A napokon tento stav je nepochybne aj zárodkom istých nábehov na sémantickú diferenciaciu v tom zmysle, že väzba s lokálom sa používa na označenie konkrétnej situácie (vyludzovanie tónov), kým väzba s akuzatívom sa objavuje tam, kde sa má vyjadriť význam „vedieť hrať (na husle, na hudobné nástroje)“.

Z týchto poznatkov a ich posúdenia azda vyplýva, že kodifikácia by v tomto prípade mala byť tolerantnejšia a mala by pripúšťať obidve väzby.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BUNGANIČ, P.: Slovensko-ukrajinský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 674 s.

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1981. 790 s.

HORÁK, G.: Duť na sklársku píšťalu? *Kultúra slova*, 2, 1968, s. 32.

JÁNOŠÍK, A. — JÓNA, E.: Slovník spisovného jazyka slovenského. A—J. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1947. 992 s.

KOLLÁR, D. a kol.: Slovensko-ruský slovník. Slovaccko-russkij slovar. Moskva — Bratislava, Russkij jazyk — Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 768 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 589 s.

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 254 s.

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 229 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 603 s.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Koncerty Slovenskej filharmónie z inej strany. *Kultúra slova*, 2, 1968, s. 107—111.

Pravidlá slovenského pravopisu 1931, 1940, 1953.

RUŽIČKA, J.: Tézys o slovenčine. *Kultúra slova*, 1, 1967, s. 33—40.

RUŽIČKA, J.: Najnovšie vydania Pravidiel slovenského pravopisu. *Kultúra slova*, 1, 1967, s. 283—284.

Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 815 s.

Veľký slovensko-ruský slovník. I. Red. E. Sekaninová. Bratislava, Veda 1979. 976 s.

ROZLIČNOSTI

Plnené plasty — konštrukčné plasty

Pri úvahách o vhodnosti názvu *plnené plasty* treba mať na zreteli jazykové i encyklopedické vedomosti. Z hľadiska tvorenia slov totiž nemožno proti podobe *plnené plasty* nič namietat, lebo trpné prídavné sa často používa na vyjadrenie špecifických vlastností vyplývajúcich z istého procesu. V samej oblasti plastov sa napr. používajú názvy *lahčené hmoty*, *lahčená guma*, *vrstvený papier*, *vrstvená tkanina*, *tvrdený papier*, *tvrdená tkanina*, *vystužený polypropylén*. Z iných oblastí poznáme názvy ako *plnená paprika*, *plnená čokoláda*, *plnené mäso*. Práve tieto názvy však poukazujú na nevhodnosť názvu *plnené plasty*. Lebo ak plnená paprika je skutočne výrobok, v ktorom je prázdny priestor, dutina vyplnená istou látkou, plnkou, o plnených plastoch to nemožno povedať. Tu sa používa plnivo, t. j. tuhá prísada na úpravu vlastností a zníženie spotreby či ceny vyrábaného plastu. Ale nie je to plnka, náplň prázdneho priestoru, ale práve prísada.

Treba pripomenúť, že ani v názvoslovnej norme ČSN 640001 *Plastikárske a gumárske názvoslovi* (kde sa uvádzajú aj slovenské termíny), ani v knižnej publikácii E. Kovačiča a J. Bínu *Plasty, vlastnosti, spracovanie, využitie* (obidve publikácie sú z r. 1975) sa pomenovanie *plnené plasty* nepoužíva. V norme sa uvádza názov *vystužený polypropylénový plast*. Tento názov lepšie vystihuje skutočnosť, že sa pri jeho výrobe používa plnivo na zlepšenie želaných vlastností. Na nepresnosť názvu *plnené plasty* napokon poukazuje aj fakt, že sa dnes často používa názov *konštrukčné plasty*.

Ján Horecký

Geodet — geograf — geológ

Slová *geodet*, *geograf* a *geológ* sú uvedené podľa abecedy, ale aj podľa frekvencie a známosti. Najmenej známe je slovo *geodet*, najviac sa používa slovo *geológ*. Všetky tri slová majú spoločné významové prvky. Označujú osoby, ktoré pracujú v istom odbore. Odbor je uvedený v zloženom základovom slove (v kompozite), od ktorého sú tieto názvy skrátčením (odseknutím) utvorené: *geodézia* (geodetický), *geografia*, *geológia*. Činnosť, ktorú pomenúvané osoby vykonávajú, je označená v druhej zložke kompozita. Jej základom sú grécke slovesá

daiomai — rozdeľujem, *grafo* — píšem a *lego* — hovorím (subst. *logos* — slovo, *logia* — náuka). Prvé dve majú aj slovenský ekvivalent: *zememerač*, ktoré je kalkom, t. j. doslovným prekladom slova *geometer*, *zemepisec*, ktoré je kalkom slova *geograf*. Význam tretieho možno vystihnúť iba opisom: *odborník v geológii*.

V rozoberaných zložených slovách *geodet*, *geograf*, *geológ* prvým základom je grécke podstatné meno *gé* „zem“. Významový prvok „pracujúci so zemou“ obsahujú všetky tri názvy osôb. Prvý *zem* meria, druhý opisuje, tretí skúma jej zloženie a vývin. Podobná forma (rovnaké začiatky, ten istý prvý komponent) a spoločné významové prvky zapríčiňujú, že sa tieto slová niekedy zamieňajú. Môžeme na to uviesť príklad z istého rozhovoru. Mladý technik spomínal istého „geodeta“ z prírodovedeckej fakulty. Keď mu spolubesedník pripomenul, že *geodézia* sa študuje na technike, svoju informáciu spresnil. Bol to človek, ktorý sa zaoberá *zemepisom*. Mal teda na mysli *geografa*.

Konštantín Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Odkrytý prameň našej frazeológie

(SINAPIUS-HORČIČKA st., D.: Neo-forum Latino-Slavonicum. Nový trh latinsko-slovenský. Edičná príprava a preklad J. Minárik. Bratislava, Tatran 1988. 272 s.)

V edičnom programe vydavateľstva Tatran je už dlhý čas závažnou požiadavkou sprístupňovanie tých diel našej starej literatúry, o ktorých sa síce možno čosi dozvedieť v škole na hodinách literatúry, z kníh o literatúre, ale bežne sa k nim dostať nemožno, lebo zväčša ide o unikáty chránené v našich reprezentačných knižniciach, kde sú prístupné len úzkemu okruhu odborníkov. Do lanskeho roka to platilo aj o frazeologickej zbierke Daniela Sinapiusa-Horčičku (prvý raz vyšla v r. 1678), ktorá sa zásluhou J. Minárika ako editora, prekladateľa a interpreta začleňuje aj do súčasného slovenského kultúrneho kontextu. Pravda, nielen ako dielo predlžujúce historickú perspektívu tohto kontextu, ale aj ako aktuálne posolstvo v oblasti pestovania vzťahu jednotlivca k jazyku a národnému spoločenstvu. V tomto smere je osobitne podnetný úvod, kde sa v intenciách barokového slavizmu o našom jazyku, resp. národe uvádza, že „vyniká starobylosťou, čistotou, rozľahlosťou, stručnosťou a tento rod inými cnosťami, predsa pre zlé časy a hlúposť ľudí sa dospelo tam, že jeho pestovanie už len málokomu leží na starosti a na srdci“ (s. 11). Súčasne sa zdôrazňuje, ako starostlivo pestujú svoj jazyk iné národy. Poučenie z epizódy o tom, že tolerantný a prístupný

rímsky cisár Tiberius nikdy nepoužíval gréčtinu a v senáte sa ospravednil za použitie cudzieho slova *monopol* (pozri tamže), nemožno síce v súčasnosti prijať ako program v budovaní našej modernej lexiky, no platnosť výstražného upozornenia a hodnotu opravného zásahu mu uprieť nemožno.

Jadrom *Nového trhu latinsko-slovenského* sú však príslovia a porekadlá, sentencie, povrávky, pranostiky a frazeologizované spojenia, ktoré J. Minárik sprostredkúva súčasníkovi v čitateľskom prepise. Na párnych stranách knihy je fototypicky zhotovený text Sinapiusovho diela, na nepárnych stranách je prepis jeho textu zo švabachu do latinky a slovenský preklad latinských výrokov, ktoré autor uviedol nepreložené, ale editor ich preložil do súčasnej spisovnej slovenčiny. Latinské výroky v prevažnej miere pochádzajú od klasikov gréckej a latinskej literatúry (Platón, Plutarchos, Vergílius, Horácius a i.).

Ako vidieť, pramene zbierky sú cudzokrajné a rozličné, no Sinapius výdatne načrel aj do domáceho zriedla. J. Minárik uvádza, že slovenské porekadlá, príslovia atď. sú čo do počtu až na druhom mieste, „ale čitateľ ich dostáva v pomerne veľkom a reprezentatívnom výbere“ (s. 223) a že podiel výrokov slovenskej proveniencie je väčší, ako sa dosiaľ predpokladalo (porov. s. 220).

Celý frazeologický materiál je zadelený do tridsiatich oddelení (dekúrií) a obsahovo sa orientuje na najrozličnejšie životné situácie, ich komentovanie a sumovanie skúseností z nich, na charakterové vlastnosti človeka, najmä negatívne, ako sú lakomosť, závišť, tárajstvo, opilstvo atď. Vo viacerých výrokoch je zreteľný sociálny náboj (*Malý zloděj viset musí, velký měšcem všecko dusí*, s. 169; *Zle s pány hrušky jesti*, s. 137).

Sinapius podáva jednotlivé výroky v literárnej češtine, ktorá je silno slovakizovaná, čo sa prejavuje v lexike (*Nenasytné deravé vrece*, s. 165; *Mlč, nebudeš banovati*, s. 125; *Spadla mu hrianka do popela*, s. 113), v hláskosloví (*Zajac nás predbehol, nebude štěstí*, s. 105; *Ne pře tvoje to ústa*, s. 61; *Sol v očech, trn v noze*, s. 99; *Více dlhův, než na hlavě vlasův*, s. 157), aj v tvarosloví (*v Říme byl a papež a nevidel*, s. 106; *Až po hrádo v dluzích*, s. 157). V poslednom frazeologizme sa jeho slovenská proveniencia manifestuje starobylým lokálom (porov. v nárečiach okolo Topoľčian vyjadrenia typu *o našich hodoch*, t. j. hodoch), ktorý sa ako zostatok starého skloňovania celkom výnimočne vyskytuje aj v súčasnom spisovnom jazyku, pravdaže, iba vo frazeologických jednotkách, napr. vo výraze *v trapech* (pozri Krátky slovník slovenského jazyka, heslo *trapy*).

Sinapiusova zbierka „bola vzácna a raritou“ (s. 211) a tak neprekvapuje, že sa stala pre štúrovcov modelom zbierania jazykového materiálu a že mnohé výroky sa z nej prevzali aj do nášho dosiaľ najväčšieho frazeologického kompendia, do Zátureckého zbierky *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* (posledné vydanie r. 1975). Niektoré sú prevzaté takmer doslovne (*Více dlhův, než na hlavě vlasův* — u Zátureckého *Má viac dlhov ako vlasov na hlavě, Nenasytné deravé vrece* — *Nenásytné vrece*), iné s variantným lexikálnym obsadením (*Vrany kvakají, bude dešť* — *Vraný kváču, bude šmárava; Žáden se učeným nerodí* — *Múdry sa nik nenarodil*). Ďalšie sú prekladom latinských výrokov, ktoré zaznamenáva Sinapius, napr. *Ferrum ferro acuitur* (u Zátureckého *Železo sa železom ostrí*), *Principium omnis*

rei maxima pars (u Zátureckého *Každý začiatok býva ťažký/tvrdý*). Posledný citovaný výrok J. Minárik prekladá presnejšie, vlastne v plnej zhode s predlohou: *Začiatok je každý veci najväčšia časť*. Tento všeobecne známy výrok sa pripisuje Platónovi. Hodno tu podotknúť, aký neuveriteľne dlhý život má gnóma, ktorá pravdivo a presne zachytáva skúsenosť individua či mnohých generácií.

Vydavateľstvo Tatran vystrojilo starú frazeologickú zbierku na novú pôsobnosť v našom súčasnom kultúrnom kontexte dvoma štúdiami o Danielovi Sinapiusovi-Horčičkovi ako významnom barokovom autorovi podrobným poznámkovým aparátom. Štúdie obsahujú nielen bohatý biografický a bibliografický materiál, ale aj interpretačné komentáre a hodnotiace úvahy (autorom jednej štúdie je R. Brtáň, druhej J. Minárik, ktorý spracoval aj poznámky a vysvetlivky). Integrovanou súčasťou tohto vystrojenia je kultivovaný preklad latinských textov a primeraná jazyková kultúra obidvoch štúdií aj poznámok. V preklade sa iba celkom výnimočne nájde slovo, ktoré z hľadiska súčasného úzu treba nahradiť iným (napr. sloveso *obdržať* slovesom *dostať* v kontexte ... *lebo často tí najhorší v ňom obdržia najčestnejšie miesto*, s. 193). So zreteľom na čitateľský prepis textu sa v zhode s platnou kodifikáciou mali v publikácii tohto typu zaznamenávať podoby *Horácius*, *Ovidius*, *Vergilius* a i., prekladateľ však uprednostnil neadaptované podoby.

Vydaním *Nového trhu latinsko-slovenského* sa odkrýva a sprístupňuje jeden zo starých prameňov našej frazeológie, uľahčuje sa výskum jej vývinu a uspokojuje sa kultúrna potreba tých, čo študujú starú slovenskú literatúru, a tých, čo ju majú radi ako umeleckú aj národnoreprezentatívnu hodnotu.

Ivan Masár

Napnutá tetiva slovenčiny

(KRAUS, K.: *Posledné dni ľudstva*. Tragédia v piatich dejstvách s predhrou a epilógom. Bratislava, Tatran 1987. 712 s.)

Pod názvom *Napnutá tetiva slovenčiny* pripájajú k svojmu prekladu *Posledných dní ľudstva* od K. Krausa prekladateľa J. Štrasser a P. Zajac svoje poznatky o možnostiach slovenčiny. Vychádzajú z konštatovania, že satirickosť tohto údajne nepreložitelného dramatického diela je „bezprostredne vyjadrená jazykom“ a že teda ich preklad je „previerkou možností súčasného slovenského jazyka“.

Nemáme k dispozícii nemecký originál Krausovej drámy, nemôžeme teda slovo za slovom konfrontovať jednotlivé ekvivalenty, ich správnosť a vhodnosť. Ale nie je to podľa našej mienky ani nevyhnutné. Ako možno zistiť z pozorného čítania prekladu, prekladatelia venovali veľa úsilia na to, aby prenikli do celkovej stratégie autora a paralelne s touto stratégiou si vybuvovali vlastnú, prekladateľskú stratégiu. Je zrejme, že obidve stratégie, autorská aj prekladateľská, majú byť a v skutočnosti aj sú naozaj paralelné a azda aj v dostatočnej miere ekvivalentné.

Ak sa zdôrazňuje myšlienka, že svoj satirický podtón zvýrazňuje autor predovšetkým jazykovými prostriedkami, treba si v rámci celkovej stratégie všimnúť práve jazykové prostriedky. Naplnenie strategického zámeru sa dosahuje predovšetkým viacerými jazykmi, resp. viacerými variantmi. V origináli to je viedenská a berlínska nemčina, v preklade sa berlínsky variant naznačuje predovšetkým graficky, nahradením hlásky *r* písmenom *h*, čím vznikajú tvary ako *hečník* (rečník), *phidobhé* (pridobré), *fhont* (front). Myslíme však, že toto riešenie značne sťažuje vnímanie textu.

Ďalšiu regionálnu diferenciaciu možno označiť ako nárečovú. Vyslovene nárečové prvky sa v preklade využívajú pomerne zriedkavo. V jednej scéne to je východná slovenčina: *Slečinko! — Co scece. — Vy ňetancujete? — Ne. — A čomu? Kec tancujem, ta še pocim. Kec še pocim, ta šmerdzim. Kec ňetancujem, ta še ňepocim a ňešmerdzim* [297]. Stredoslovenské prvky sa využívajú na zdôraznenie ľudovosti v parte Ganghoferu (143): *Veličenstvo, utekám, aby som bou stále tam, kde fujazdí víťaznô ťaženia nemeckých armád. Sto hrmených ti do matere, to nebou najhorší výkon.* Bežné sú západoslovenské prvky vo vyvolávaní kamelotov (*Zvláštné vydány, štábof*), fiakristov a strážnikov (*dolava prosím*), na mol opitého muža (*legitimuvat sa, synof, kukny sa na mna*). Prírodzene, nechýbajú ani prvky prešporáckej slovenčiny, imitované dôrazom na prvej slabike (*Púste to! Hnúsak jéden! Tó ste vlástenka*).

Na charakterizáciu postáv sa využívajú aj prvky iných jazykov. Napr. v prejave maďarského dôstojníka: *Tešék, chneď som všimol, drek na kopyto. Chovorí ten chlap, ten kopyto bol čistý, to muselo urobiť na cesta zo stajna* (614). Rumunské prvky sú naznačené v kuplete (s. 308) zakončením na *-ul* a *-escu*: *V zapadnutom kútelescu / padol ruský popitescu, / svižne trénujeme zradul, / Politescu drží drôul.*

Hlavný dôraz sa však kladie na štýlovú diferenciaciu pomocou lexikálnych prvkov, zriedkavejšie aj morfológických, frazeologických a syntaktických. V spisovných prejavoch sa používajú citáty (*servitore, tempi passati, c'est la guerre, savoir vivre, senzácia katexochén*), ale aj knižné novotvary ako *vítazníčenie, zástupníctvo, spolupochoďník, pivovernosť*. Na zdôraznenie sociálneho postavenia sa používajú aj prekrútené cudzie slová, napr. *fajnetón* (fejton), *kuriazita* (kuriozita), *partiatizmus* (patriotizmus), *stimulant* (simulant) alebo nevhodne použité cudzie slová, napr. *šarmantné pomery, to je epatantné, efektívne únosný, to ani neignorujem, rehabilitovať sa za docenta*.

Protipólom sú hovorové alebo až subštandardné slová z nemčiny, napr. *eklovať sa, šprajcovať sa, prešustrovať, zacvakať, začalovať, ksicht, kšeft, foter, byť štont*, na okraji sú tu slová z jidiš, napr. *šmonces, takles, mešuge, gevure*. Nájdu sa aj české slová typu *zdali, vyplivnout, válka*. No je tu aj dosť domácich slov tohto druhu, napr. celý rad názvov osôb na *-ák*: *fronták, korešpondák, tuberák, zašivák, škrabák, sympaták, humaniták, záložák*.

Ironický podtón majú umelé pomenovania potravinových náhradiek [343]: *všetkotam, žltkofix, šalatín, šalatok, čajfix, rumgranát, rumaróma*.

Prírodzene, že všetky lexikálne prostriedky využíva autor a s ním aj prekladatelia na vytváranie osobitných komunikačných útvarov. Prekladatelia ich označujú ako varianty, nám sa zdá príliehavejšie hovoriť o špeciálnych

registroch a potom o prepínaní registrov, a to najmä v prejave jednej osoby (napr. keď novinár svoj patetický tón určený pre verejnosť komentuje výrazmi z ulice).

Takýchto registrov je v origináli i preklade toľko, že ich tu nemožno ani len vymenovať. Preto uvedieme len niekoľko najvýraznejších príkladov. Používanie cudzích slov je prirodzeným znakom odborného, vedeckého registra (napr. v rozhovore lekárov, profesorov). Ale veľmi nápadné je v ironicky ladennej reprodukcii rozhovoru mladíkov, ktorí prelepujú plagáty: *Najlepšie bude, keď sa teraz odseparujeme, vy dvaja zostanete na trotoári, my pôjdeme vízavi. — To je fatálne, ale dnes nemôžem ísť s vami, som v časovej tiesni, mám totiž randevú. — To je ale malér. Bez teba by sa to mohlo skončiť konfliktom. Mňa to síce neženňuje, ale ľudia budú impertinentní* (81).

Osobitne tu treba pripomenúť dôstojnícky register, charakterizovaný najmä vplietaním českých slov a výrazov. Napr. *Nemôžeme predsa vedieť, zdali je niekto mŕtvy ... to vám hovorím súkromne a docela nezdvazne* (356). Alebo na s. 543: *Chyba není v strave, to vy nemáte chuť do jedla. Buďte radi, že je válka. V míru ste nežrali ani to! Já vás přeženu po cvičáku, až vyplivnete pajsše, potom už prestanú ty stážnosti na špatnú stravu!*

Do takýchto registrov vhodne zapadajú aj nesprávne gramatické tvary, napr. *v civilí, rozumeno, kamaráde, platíme jak židí*, ale aj výrazy typu *byť totálne v kýbli, byť na hunte, nemať šajnu, mať tušáka, sleduj ma, vy ste dobrý, máš recht, nerob fóry, ono je to není tak*.

Napokon treba pripomenúť, že v knižne ladených dialógoch sa isté napätie dosahuje slovnými hrami: *Prvotriedna alpská žiara. — Pozrite sa na generálneho riaditeľa pri okne, jeho tvár žiari* (207). — *Štíty a štíty sa už nedajú rozoznať, a všetci, čo mali svoj vývesný štít a zaslúžený zisk, prídu so štítom, alebo na štíte a vyslúžia si zásluhy* (214). — *No, ty si už s tým poradiš, servus, padám do kantíny, nemám chuť padnúť hladom — končím* (231). Patrí sem aj pohrávanie sa so slovesnými tvarmi na s. 212: *Pozrite sa, tí rukujú. A predsa nie sú rukujúci. — Ale? — Narukovaní, ako by sa malo hovoriť. Príčasie prítomne činné by ešte mohlo svedčiť o čine vôle, a preto tam už musí byť príčasie prítomné trpné. — Takže sú to narukovaní. Čoskoro sa z nich stane príčasie minulé trpné — narukovavší. [Pravda, tvar narukovavší nie je príčasie minulé trpné, lež činné!]*

Nie je možné ani len zaregistrovať všetky lexikálne, syntaktické a štylistické prvky, ktoré prekladatelia využili pri svojej práci. Môžeme len povedať, že napnutá tetiva slovenčiny sa pod ich rukami nielenže nezlomila, ale vypla sa k nevídaným výkonom. Práve tento predpoklad „nepreložiteľného“ ukazuje, že slovenčina nie je jazyk, v ktorom by sa mali používať len predpísané, štylisticky nediferencované výrazy, ale že si môže dovoliť aj rozmanité odchýlky od normy, ak sú odôvodnené autorovým a paralelným prekladateľovým zámerom. A napokon treba konštatovať, že aj recenzovaný preklad je svedectvom, že v slovenčine jestvuje viacero existenčných foriem. Prekladatelia ich nielen zaregistrovali, ale aj tvorivo využili.

Ján Horecký

SPYTOVALI STE SA

Forum — z Forumu. — V súvislosti s výstavbou nového hotela Forum v Bratislave dostali sme do jazykovej poradne otázku, ako skloňovať názov *Forum*.

Slovo *forum* pochádza z latinčiny a má predovšetkým význam „prázdny, voľný priestor, dvor nádvorie, námestie“. Známe je spojenie *Forum Romanum* označujúce hlavné rímske námestie. Ďalej sa slovom *forum* pomenúvalo trhovisko, obchod, súd i verejný život a rečnícka činnosť (pozri Špaňár, J.: *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*. Bratislava, SPN 1962, s. 251).

V slovenčine sa prevzaté slovo *forum* píše v zhode s výslovnosťou s dlhým *o* aj vo význame „orgán, inštitúcia, verejnosť povolaná posúdiť niečo“ a, pravda, aj v pôvodnom význame „námestie v starom Ríme“ (porov. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava, Veda 1987, s. 104). Najnovšie sa slovo *forum* stalo vlastným menom bratislavského hotela. So zreteľom na medzinárodnú organizáciu, ktorá má na starosti výstavbu hotelov rovnakého mena aj v iných štátoch, píše sa toto pomenovanie s krátkym *o* — *Forum*, výslovnosť však ostáva nezmenená, s dlhým *o*.

Pri používaní vlastného mena *Forum* existujú dve možnosti. Keď sa tento názov spája so slovom *hotel*, skloňovať sa bude len slovo *hotel*, napr. *ubytujem sa v hoteli Forum, som spokojný so službami hotela Forum*. Ak sa názov *Forum* používa bez určujúceho podstatného mena *hotel*, skloňuje sa, pričom sú tu isté osobitosti.

Slová latinského pôvodu na *-um* ako *vizum, plénum, centrum* sú stredného rodu a skloňujú sa podľa vzoru *meto* s vynechaním koncového *-um*, napr. *vízum, víza, vízu, o víze, s vízom*, mn. č. *víza, víz, vízam, o vízach, s vízami*. Toto skloňovanie sa však nevzťahuje na zdomácnené slová latinského, ale ani iného pôvodu, napr. *dátum, album, konzum*. Zdomácnené slová sú mužského rodu a skloňujú sa podľa vzoru *dub* so zachovaním koncového *-um*: *dátum, dátumu, dátumu, o dátume, s dátumom* atď., pravda, v gen. sg. nie je prípona *-a*. ale *-u*, napr. *konzumu, albumu*.

Slovo *Forum* ako názov hotela je takisto mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *dub*: *Forum, z (do) Forumu, o Forume, za Forumom* (rovnako sa skloňuje aj názov *Centrum* ako pomenovanie obchodného domu: *Centrum, z Centrumu* atď.).

Na záver ešte krátke upozornenie. Spojenie *hotel Forum* s pomenovacím nominatívom sa uplatňuje predovšetkým v administratívnych prejavoch, kým osamostatnené pomenovanie *Forum* (*bývam vo Forume, idem do Forumu*) je príznačné pre bežné jazykové prejavy.

Eva Rísová

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 23, 1989, č. 4. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v marci 1989, Rukopis odovzdaný do tlače 16. 12. 1988. Registr. zn. F-7050.

KUL
TURA
SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989

Cena Kčs 3,—